

НАЦИОНАЛНИ ЦЕЛИ И ПРИОРИТЕТИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ

*Екип от български учени и интелектуалци
(по инициатива на акад. Стефан Воденичаров)*

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	2
1. Духовното развитие на единната българска нация - гаранция за личното достойнство на българския гражданин.....	5
1.1. Образователната система в България. Необходимост от промяна на съдържанието и методите на образователния процес.....	5
Предучилищно образование.....	5
Средно образование.....	5
Висше образование.....	9
1.2. Науката.....	11
1.3. Културата.....	13
2. Създаване на условия за високо благосъстояние на българските граждани....	15
2.1. Предпоставки за икономически растеж и финансова стабилност.....	15
2.2. Създаване на материали и технологии за изделия и системи с висока добавена стойност.....	29
2.3. Концепция за интегрирано развитие на земеделието в България.....	33
Състояние на българското земеделие.....	34
Сегашно положение на българската земеделска наука.....	36
Насоки за развитие на земеделието в България.....	39
Гори, проблеми на горския сектор и управленчески решения.....	45
2.4. Туризмът - ключова за България индустрия, фактор за развитие на съпътстващи отрасли в икономиката. Тенденции и перспективи.....	47
2.5. Ефективно използване на природните суровини до получаването на краен пазарен продукт. Оползотворяване на натуралните продукти за повишаване на качеството на живот.....	54
3. Здравеопазване.....	57
4. Решаване на демографския проблем.....	64
5. Национална сигурност и отбрана.....	68
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	72

УВОД

Този документ представя визията за основни национални цели и приоритети за устойчиво развитие на страната. В основата на определянето на националните цели и приоритети стои виждането на български учени и интелектуалци, че **страната ни повече от всякога се нуждае от гаранция за своето развитие, от устойчива икономическа стабилност и растеж, идентифициране на националните приоритети на държавата и създаване на условия за тяхното постигане в средносрочен план за преодоляване на проблема с бедността.** Далеч сме от мисълта, че подобен академичен анализ може да сбъдне националните приоритети и очакванията на българите без адекватна реакция на политиците и управлението в България и съществено оптимизиране на дейността на трите конституционно определени власти в страната. Сложната и променяща се външнополитическа обстановка, глобалната финансова криза от 2009 г. и последвалите я икономически трусове, продължаващите тежки военни конфликти в Близкия, Средния Изток и Северна Африка, мигрантската криза и BREXIT-а от страна на Великобритания, поставиха света, но най-вече Европа в поредица от много сериозни проблемни ситуации, за които ЕС и неговите институции се оказаха неподготвени и при които предлаганите решения често са палиативни, неадекватни на мащаба на проблема, приемани „ad hoc“ от политиците, без задълбочен анализ и необходима експертиза – научна, военна, икономическа, финансова, социална и т.н.

В условията на глобална несигурност и липса на категорични политически и икономически гаранции за постигане на устойчива стабилност, България ясно трябва да определи своите приоритети и цели, които да ѝ гарантират запазване и съхранение на страната, нейното икономическо и социално развитие и недопускане на политически катаклизми.

На България в този момент преди всичко ѝ е нужно Единение, определяне и отстояване на националните цели и приоритети, извеждане на предно място на икономическите, социалните, демографските проблеми и тяхното решение, национално съгласие за решаване на кризисната ситуация в здравеопазването, образователната и пенсионната система, възраждане на малкия и средния бизнес, премахване на диспропорциите на селското стопанство и на небългарския модел на концентрация на земята ни в ръцете на група крупни латифундисти и др.

Основните национални цели за устойчиво развитие на България следва да се разглеждат както като платформа за анализи и изводи, така и като призив за спиране на политическите разногласия и боричкания, така че българското общество да не живее от избори до избори и нацията да не се превръща в заложник на външно или вътрешно политически амбиции несъвпадащи с българския интерес.

Дълбоко сме убедени, че спасението на България е в нейното Единение, във връщането към националните ни корени, към българската духовност, вяра, култура и образование, към модел на развитие, при който не политиците, а научните анализи и аргументи определят основните цели и очертават устойчивото развитие на България.

След присъединяването на страната ни към НАТО през 2004 г. и пълноправното ѝ членство в ЕС от 01.01.2007 г. пред България и пред българите като че ли няма безспорна национална обединителна цел. Ползата от достъпа до европейския пазар и европейските финансови програми и инструменти за обикновения българин често остава неясна. Българският гражданин свързва този процес по-скоро със загуба на суверенитет, с административна преса от страна на администрацията в Брюксел, която може да доведе до унищожаване на

традиционните български продукти домати, кисело мляко и редица селскостопански продукти за сметка на вносните такива, със загуба на автентичността на българските традиции, фолклор, култура и цивилизационен принос за сметка на масова, национално неидентифицирана култура, основана на нови технологии и масово потребление. Българинът започва да свързва глобализацията с нашествието на мигранти, обезлюдяването на българското село и срива на българската индустрия, здравеопазване и образование, и бягството на младите в чужбина, повече отколкото с възможностите, които предоставя световния пазар и световната общност. Националният патриотизъм беше обявен за лош, а мултикултурализмът за добър, но никой така и не успя да убеди българите в това.

Според нас България (ако не цялата, то със сигурност по-голямата ѝ част) жадува за единение, за възраждане, за национални цели, които ефективно да съберат енергиите на всички хора. България се умори от разделения, вражди, боричкания и липса на толерантност. Дългият преход от повече от четвърт век ни обезвери и обезсмили надеждата ни за по-добър живот, живеем „ден за ден“, затворени в клещите на философията на „оцеляването“, дразним се, че другите ни изпреварват във всяко отношение, произвеждаме все по-малко, живеем все по-бездуховно и се затваряме в собствените си черупки. Духовната криза в нашето общество е дори по-силна от икономическата и естествено двете създават дълбока демографска криза. Ежедневието ни е наситено с прояви на насилие, нетърпимост, лъжи, шантажи и заплахи. Новините в националните медии често се превръщат в криминална сводка и полицейска хроника, отсъства същностният анализ за реалните проблеми на хората и пътищата за тяхното решаване, скъсана е връзката между обикновения човек и управлението, между хората и политиките, между гражданското общество и тежко политизираните публични институции и администрация. Добрите примери, успешните модели за подражание, новините носещи оптимизъм отсъстват от масовите медии или тяхното отразяване е фрагментарно и спорадично на фона на останалата информация. Бедността ни потиска, чувството, че липсва справедливост изцяло доминира, арогантността и агресията успяват. Отново започнахме да мислим едно, а да говорим друго. Изконните ценности на нашия народ като семейство, образование, родолюбие, възпитание и търпимост са някак си забравени. В такова общество „чалгата“ и „халтурата“ са властелини в почти всяка област на обществения живот, в това число и в политиката.

Под угроза е поставено бъдещето на България. В най-новата си история България никога не е била подложена на такъв натиск, заплашващ да разруши социално-икономическата ѝ база, националната ѝ сигурност и традиционните ценности на нашето общество – вяра, християнски добродетели, религиозна търпимост и толерантност, състрадание и взаимопомощ. Става дума за засилващият се и непредвидим процес на миграция, която заплашва България и Европа и за която както ние като страна, така и Европейския съюз се оказахме явно неподготвени. Мигрантските вълни от Северна Африка, Сирия, Ирак, Афганистан и т.н. отдавна вече не са бежански поток, трябва ясно да си дадем сметка, че става въпрос за гигантско икономическо преселение на милиони хора, които нямат нито нагласата, нито подготовката, а голямата част от тях нямат и желанието да се съобразяват с европейските ценности и начин на живот. Тях ги интересува на първо място социалната система за подпомагане на страните в ЕС, особено по-развитите, и възможността за нейното ползване в максимална степен. В огромната си част „бежанците“ са млади мъже на възраст от 25-30 години, идващи от райони, в които се водят постоянни бойни действия, където се проповядва радикален ислям и има фанатична нетърпимост към вярващите от други религии, на първо място

християните, където жените нямат никакви права, а са третирани само като сексуални обекти, където децата биват обучавани в „правата вяра“ като се учат да убиват пленници. ЕС и неговите институции начело с Европейската комисия се оказаха явно неподготвени за тази „мълчалива война на световете“, сблъсък на религиите и несъвместимост на мирогледите. Романтичният призив за интеграция на мигрантите не отчита елементарния факт, че интеграцията е процес, който в съвременните условия изисква три, четири и повече поколения, а вълната на многомилионната миграция залива България тук и сега. Отделен е въпросът дали има изобщо действащ интеграционен модел в Европа? Справка - многомилионните кюрдски и турски общности в Германия, заселили се след Втората световна война, живеещи и до днес в изолация в свои квартали в затворена общност. Профилът на атентаторите от Белгия и Франция, които бяха родени и израсли в тези страни, трето поколение живеещо там, но така и неинтегрирали се и неприели европейските ценности, а напротив, разглеждащи европейската култура, нрави, цивилизацията като вражески и като мишена, която трябва да бъде атакувана и разрушена. Дали европейските християнски ценности и толерантност са основа за решаването на тези проблеми или са слабост, която ЕС не може да преодолее?

България е на кръстопът. В пряк и в преносен смисъл. Не сме засегнати директно от военните действия близо до нас, но по същество сме фронтова държава, защото сме първата страна на ЕС изложена на бъдещ миграционен натиск. България заема ключово място между Запада и Изтока, ние сме вратата към Централна Европа и националната ни стратегия изисква ясна визия гарантираща националната ни сигурност, балансирана външна политика и точно дефиниране на националните ни приоритети, които страната ни да следва и около които да се обединят политиките от всички цветове, гражданското общество, народът. Единението в името на България трябва да бъде над всичко.

Настоящият документ е **отворен за широко обществено обсъждане, нови предложения и допълнения**. С подготовката му нашето очакване е да създадем една **дългосрочна пътна карта на духовния, икономическия и социален прогрес на България**, чрез изясняването и формулирането на една консенсусна национална рамка от цели, обединяващи всички адекватни политики, механизми и планове и ангажиращи цялата българска нация, държавния и частния сектор в тяхната реализация. Иначе сме обречени на живот само за момента, без проект за бъдещето на нацията.

Според нас именно единението трябва да бъде основата за духовното и материалното развитие на българската нация върху неделимата българска територия, съчетано с гарантираното благополучие и сигурност на българските граждани, при определяне на единни за всички нас цели и приоритети - национални, надпартийни, отговарящи на духа, традициите и очакванията на всички българи.

България следва да се стреми в следващите няколко десетилетия към едно духовно по-развито, икономически и социално по-богато, стабилно и справедливо общество, с една динамична и отворена икономика, част от икономическия, социален и културен модел на ЕС, при ясно отчитане на нашите национални интереси и традиции. България трябва да се стреми към едно общество, в което възможностите за реализация на всеки да са налице, чрез нарастващ и устойчив темп на икономическия растеж. Такъв устойчив, по-висок темп на икономически растеж е всъщност ключът към отварянето на потенциала на българската нация и активирането на хората на България. Това е пътят, по който бихме могли да запазим и да развием българската държава и нация.

1. Духовното развитие на единната българска нация - гаранция за личното достойнство на българския гражданин

Духовността на нацията е многокомпонентна система и включва образованието, изкуствата, възпитанието, научните изследвания, традициите, вярванията и др. Носител и изразител на духовността е националната култура, която най-общо е сътворената от нацията духовна и материална среда, както и процесите на създаване, съхраняване, разпространение и възпроизводство на норми и ценности, допринасящи за формирането на личността и хуманизацията на обществото. А ценностите в едно общество - те са тези, които могат и обединяват хората около дадени каузи.

Образованието е най-важният фактор и е в основата както на духовността на нацията, така и на просперитета и развитието на една нация и държава като цяло. То е форма на обучение, в която знанията, уменията и навиците са предмет на междупоколенческо пренасяне чрез преподаване, подготовка или изследване. Качеството на тези компоненти, както и на възпитанието, което има формиращо значение за начина на мислене, възприятие и поведение, е основната предпоставка за духовното развитие на нацията.

1.1. Образователната система на България. Необходимост от промяна на съдържанието и методите на образователния процес

Предучилищно образование

Много е важно задължителното образование от най-ранна възраст, предвидено в новоприетия закон за предучилищното и училищното образование, да се рализира в кратки срокове. Само в такъв случай в първи клас ще постъпват деца с достатъчни знания по български език, което ще даде възможност за реализиране на пълноценен и плодотворен образователен процес, предоставящ равни възможности за всички. Без тази мярка, в дългосрочен план, ще се развият процеси, водещи до ерозия на основата на българската държавност.

Средно образование

Държавата гарантира правото на образование. Тя трябва и може да наложи задължителността на образованието в определените от закона граници. Всичко това спада към системните мерки, които „задават рамката“. Те са основополагащи и могат да бъдат реализирани в значителна степен с административни мерки в рамките на новоприетия Закон за предучилищното и училищното образование (обн. ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г.).

За да изпълни мисията си на основен инструмент за развитие на обществото и страната и за да стане образованието *резултатно* е необходимо тази рамка да се изпълни с форми на учене и с учебно съдържание, които са привлекателни за мнозинството от младите хора. *Редно е да си дадем сметка, че насила може само да се вземе, насила знания и компетентности не могат да се дадат!* Ако ученикът не иска да научи нещо, никакви принудителни мерки не могат да помогнат. Те само го отчуждават от училище. Напротив, ако има желание за учене, дори и при сегашната образователна система у нас могат да се постигнат прекрасни резултати. Това личи от представянето на младите българи в различните международни

олимпиади, от които те се връщат с високи награди. За съжаление, на диаметрално противоположния полюс са учениците, които трудно се справят с учебния материал. Те са много повече от успешните ученици и определят ниското средно образователно равнище в България, регистрирано при международното оценяване PISA през 2012 година. Застрашително голяма част от нашите ученици не са подготвени за успешна реализация в живота, тъй като знанията и уменията им са под приетия общообразователен минимум. Тези пропуски в образоваността ще се възпроизвеждат в следващите поколения и ще предизвикат в бъдеще тотален срив както на националната образователна система, така и на системите на общественото осигуряване и на цялата икономика. Причините, довели до катастрофалния спад в нивото на българското образование са многобройни и многопластови. Тук споменаваме част от най-съществените:

а) Отчуждаването от училището на голяма част от учениците и липсата на желание за учене

Това е най-сериозното предизвикателство пред образователната ни система. Проблемът не е само български и има донякъде обективна основа, с която следва да се съобразяваме. Най-общо казано, става дума за изоставане на образователната система от развитието на модерните технологии. Образователният процес следва установената през вековете традиция: *"учителят или учебникът са носители на знанието, а учениците - слушат (или четат), запаметяват и възпроизвеждат наученото"*. Предаването и придобиването на знания е основано на слушане, четене, писане и евентуално показване и разглеждане на статична картина (чертеж или снимка). Очаква се ученикът да комуникира пряко и предимно само с източника на информация (книгата и/или учителя). Този модел на образование днес е неприемлив за младите хора. Образователният процес, разглеждан като натрупване на факти и житейски опит, протича навсякъде, не само в училище. Чрез радиото, телевизията, компютърните игри и Интернет младите хора, още преди да са тръгнали на училище, усвояват многократно по-голяма по обем информация от връстниците си отпреди 60–70 години. Те ежедневно са подложени на интензивни информационни въздействия, основани на мощни динамични носители на информация, като видеоклипове, филми и компютърни образователни среди, които изпълняват ролята на своеобразни тренажори, позволяващи на младия човек да въздейства върху виртуалната среда и веднага да види и усети реакцията на своите действия. Този момент (виждането и управлението на реакцията на средата) е много важен, защото е свързан с „естественото учене“, минаващо през активното участие и взаимодействие на ученика със средата, чрез опитване и изпробване на различните ситуации и възможности.

Изоставането на образователния процес от развитието на комуникационните технологии също има принос за отчуждаването от училището. Тези технологии улесняват контактите и позволяват наученото бързо да се сподели и обсъди с много хора наведнъж, дори когато те физически не са на едно и също място. Споделените наблюдения, новите факти, различните гледни точки, аргументите „за“ и „против“ дадена теза, стават достояние на много хора наведнъж. Това издига равнището на информираност на цялата група и има значителен интегрален образователен ефект. Без преувеличение може да се твърди, че се е появил един нов и естествен за съвременните условия начин за възприемане и изучаване на обкръжаващия ни свят – с „помощта на групата, като част от колектива“.

Друг фактор, който допринася за негативното отношение към ученето и към училището е това, че образователният процес в твърде висока степен е фокусиран върху изучаването на факти. От друга страна, информация за много от изучаваните

факти е налична и лесно достъпна с помощта на търсачките в интернет. Човек може да получи отговор на редица въпроси чрез тях. Това създава фалшиво усещане, че отговорите на повечето въпроси вече ги има и че е достатъчно само да попиташ, за да намериш отговора. Тогава става естествен въпросът „Необходимо ли е човек да прекарва значителна част от живота си в училище, където се набляга върху научаването на факти?“. Негативна последица от „вярата в готовия отговор“ е и това, че способността да се даде отговор на „незадаван до сега“ въпрос чрез използване на вече наученото, чрез експериментирание, чрез анализиране и обмисляне на проблема не се развива и не се оценява. Относително повърхностното знание е цената, която плащаме днес за удобството при използването на новите технологии и за достъпа до огромна по обем информация. **Не бива да забравяме, че една от главните цели на образованието е да ни научи да даваме отговор на въпроси и да намираме решения на проблеми, с които не сме се срещали преди това. За тях няма готов отговор в интернет и тъкмо върху постигането на тази цел трябва да се фокусира образователния процес.**

Въпросът как да се направят училището и ученето отново привлекателни, не е лесен и едва ли има еднозначен отговор. Неоспоримо е обаче, че за да се състезава с привлекателността на външния свят, училището трябва да разполага със съвременна технологична инфраструктура и да владее използването ѝ. Само това, за съжаление, не е достатъчно. Необходими са промени и в учебното съдържание и най-вече в характера на самия учебен процес. *Например, по-добре е ударението да се премести от преподаването и изучаването на факти, част от които са вече известни на учениците, към изясняването на връзката между фактите и явленията и към това как функционира светът като цяло.* Необходимо е да се премине от сега преобладаващия стил на преподаване, при който учениците са пасивни слушатели, към стил на „разучаване“ на проблема или явлението, при който целият клас участва в дискусиата, провежда експерименти, поставя въпроси, издига хипотези, събира и представя аргументи за една или друга теза и, накрая, достига до самостоятелно „откриване“ на фактите и взаимовръзките между тях. Придобитите по този начин знания са по-дълбоко вкоренени в съзнанието на учениците и са по-функционални, могат да бъдат използвани за решаване на други задачи. При този стил на учене неусетно се изграждат почти всички ключови компетентности, формулирани в Европейската референтна рамка на компетентностите (2006/962/ЕС; изброени са в края на раздела). Особено важно е, че се развива и укрепва способността на учениците да анализират и изследват, което е най-съществената част на уменията за самостоятелно учене през целия живот. Поощрява се въображението и творческото начало. Стимулира се самостоятелната работа и мислене на учениците. Образователният процес става част от цялото всекидневие и „излиза“ извън клас. Този стил на образование вече е добре разпространен във високоразвитите страни, където е известен под името „Inquiry Based Education“ („Изследователски подход в образованието“). Масовото му използване би решило в значителна степен проблема с отчуждаването на учениците от училище и от ученето. *Например БАН, където изследователският подход е работно ежедневие, може да подпомогне развитието на българската образователна система в тази посока (при това не само на училищно равнище). Първите стъпки са направени. По договор с МОН Институтът по математика и информатика на БАН проведе няколко 128-часови курсове с учители за усвояване на изследователския подход в образованието по математика. Регулярно се провеждат и курсове за повишаване на квалификацията на учителите в областта на Изследователския подход в образованието по математика. Разработеният в БАН **Виртуален училищен кабинет по математика** убедително показва преимуществата на*

този подход. Чрез него математическите факти и явления могат да се изучават чрез експериментиране със специално създадени за целта среди (аплети).

Значителен ресурс за връщане на интереса към ученето и към училището има в извънкласните и извънучилищни занимания и дейности – викторини, фестивали, кръжоци, състезания, олимпиади, възлагане и разработка и докладване на проекти, празници на науката други подобни. Те могат да обхванат значителна част от учениците и да ги включат в дейности, които имат занимателен характер, но неусетно допринасят за изграждане на знания и компетентности.

б) Спад в обществения статус на учителя, непривлекателност и силно феминизиране на учителската професия

Причините, довели до това състояние на нещата са многобройни. Част от тях имат обективен характер. До преди 60-70 години училището имаше господстваща роля при преподаването и усвояването на знания, умения и компетентности. Училището беше, образно казано, „домът на образователния процес“. На това се основаваше високият авторитет на училището и на учителя в обществото. Училището днес вече не е единственият дом на образователния процес.

От друга страна, очакванията към квалификацията на учителя днес нараснаха силно. Той трябва да е добър специалист в областта си, да владее съвременните информационни и комуникационни технологии, да е в състояние да изгражда у учениците си ключовите компетентности, да владее тънкостите на педагогиката, психологията и когнитивните науки. Формите на подготовка и преквалификация на учителите, обаче, запазиха традиционния си характер и тези изисквания спрямо квалификацията на учителя няма как да бъдат удовлетворени. Като се добави и ниското заплащане на труда на учителите, сегашната картина става напълно обяснима. **Решението може да се търси само в дългосрочен план (повече от десетилетие), като се усъвършенстват формите за подготовка на учителите и като се създадат условия, като учители да бъдат привлечани хора, за които тази професия е мисия.**

в) Продължителността на учебната година е по-къса по сравнение с останалите европейски страни. Лятната ваканция е неоправдано дълга, за сметка на по-малък брой ваканции през годината. Намален е броят на часове по природо-математическите дисциплини.

Продължителността на учебната година в България, като брой учебни дни, е сред най-късите в Европа - 180 дни за гимназиите, 170 дни за учениците от V до VIII клас и 160 дни за тези до IV клас. В Дания и Италия минималната продължителност на учебната година е 200 дни, а в Ирландия и Норвегия е 190 дни. Освен това, учебната година у нас започва късно и приключва по-рано в сравнение с редица други европейски държави. Българските ученици са с една от най-дългите летни ваканции, но през годината ваканциите са по-малко, отколкото в други страни. Това води до неравномерно натоварване и прекъсване в учебния процес. Резултатите на българските ученици в PISA показват, че това положение следва да се преосмисли и евентуално промени. *За сметка на продължение на учебната година могат да се увеличат часовете по математика и по естествени науки. Силното намаляването на тези часове преди години беше крупна грешка, която влоши качеството на работната сила в България и намали съществено привлекателността на България като инвестиционна дестинация за високотехнологични производства. За съжаление, тъкмо в тези производства принадлежната стойност (печалбата) е най-голяма. Привличането на инвестиции само чрез ниски разходи за труд обрича страната ни на програмирана бедност за десетилетия напред.*

г) Образованието не е приоритет в ценностната система на голяма част от населението

Наблюденията показват, че липсата на образование у родителите често се „наследява“ и от децата. Ценностната система на родителите става, до голяма степен, ценностна система и на следващото поколение. Обществената среда, социалният статус на семейството, социокултурните различия влияят силно върху отношението към образованието. Ако няма противодействие, неграмотността и необразоваността постепенно ще обхващат все по-широки слоеве от българското общество. Не е необходимо голямо въображение, за да се предвидят последиците.

Образованието не е приоритет за много български граждани и поради това, че значителен брой хора в обществото ни, без да имат забележим образователен ценз, демонстрират добро материално благополучие, въпреки че това благополучие доста често е с неясен или дори със съмнителен произход. Многобройни са примерите и в обратната посока. Висококвалифицирани специалисти, преподаватели, учени, лекари, работници трудно посрещат ежедневните си нужди. Много млади хора, завършили дори висше образование, не работят по специалността си или въобще не могат да си намерят работа. *Демотивиращ е и фактът, че държавата има само декларирана, но не и осъзната визия за ролята на образованието и на науката в дългосрочното развитие на страната и в привличането на инвестиции.*

д) Игнориране на етнодемографските процеси и засилване на мултикултуралния характер на обществото

Основните характеристики на динамиката в етнодемографските процеси в обществото ни е известна на всички. *Характеристиката „мултикултуралност“ ще засилва присъствието си в България и Европа. Образователната ни система обаче е възникнала и е обслужвала нуждите на монокултурно общество. Може би това е причината, когато се произнася думата „интеграция“ много хора да чуват „асимиляция“.* Очевидно е необходимо адаптацията към бъдещите условия да започне още от сега, за да не се окажем неподготвени за пореден път. Изграждането на образователна система, която се съобразява с различията в нагласите и възприятията е трудна задача, но първите стъпки следва да се направят веднага.

е) Незадоволително състояние на професионалното обучение и образование

Значителна част от недоверието и негативното отношение към образователната ни система се формира под влияние на недоброто състояние на професионалното образование, което следваше да даде алтернатива на значителна част от българските граждани. Това не се случи. В историята останаха спомените за интереса към (и равнището на) различните техникуми, които успешно съперничеха с най-добрите гимназии и подготвяха кадри, сред които израстваше научно-техническият елит на България. Спадът на интереса към професионалното обучение и образование може да се обясни както с незадоволителното ниво на подготовка и трудностите при намирана на работа, така и с липсата на интерес от страна на бизнеса.

Висше образование

Казаното по-горе за средното образование се отнася в значителна степен и за висшето образование, което вече не гради над здрава основа и няма как резултатите от него да са на желаното равнище. Има обаче и специфични за самото висше образование проблеми. До преди само 70-80 години едно добро университетското образование бе достатъчно, за да се гарантира през целия живот

успешна кариера без значителна допълнителна квалификация. Днес ситуацията е съвсем различна. В рамките на 5-10 години след завършване на университетското образование младите специалисти в областта на високите технологии могат да се натъкнат в ежедневната си работа на проблеми, за които не са учили нито в училище, нито в университета. Знанията и технологиите се променят толкова бързо, че дори и идеята за допълнителна квалификация чрез „образование през целия живот” промени смисъла си. Много от иновациите бързо носят големи печалби и бързо губят актуалност, преди още да са стигнали до курсовете за преквалификация и до образователните институции. Единственият разумен начин за един млад специалист да е "в крак с времето" е да бъде в състояние:

- да идентифицира (усеща и забелязва) новите проблеми и новите тенденции в развитието на съответните области на науката и технологиите;
- да умее да попълва пропуските в познанията си, като използва съответните източници на информация (научна литература, интернет, професионални общества, социални мрежи и т.н.);
- да умее да анализира проблемите, да провежда експерименти, да изпробва различни ситуации и да осигурява приемливо решение на възникналите проблеми.

Накратко, специалистът трябва да е способен да извършва дейности, подобни на действията, съпровождащи научните изследвания. Тази способност за самостоятелно учене и изграждане на знанията постепенно става част от уменията, които се очаква да притежават младите специалисти, завършили висше образование. Тъкмо чрез тази способност се отличават питомците на добрите университети от тези на посредствените. Тази способност може и трябва да се култивира в процеса на образование чрез участие на студентите в научните изследвания. Словосъчетанието „изследователски университет” следва да се употребява само по отношение на университети, в които провеждането и участието на студенти в научните изследвания е част от образователния процес. Следователно, по-широкото използване на изследователския подход в образованието е от особено значение и във висшето образование.

Нарояването на голям брой университети в България не позволява в тях да се формира критична маса от висококвалифицирани преподаватели, които да задават тон и да определят развитието на институцията. Положението се влоши допълнително след приемането на новия закон за развитие на академичния състав, който отвори път за йерархично израстване на кадрите дори когато необходимите академични качества не са налице. Това ще има негативни последици за десетилетия напред.

Възприемането на тезата, че образованието е търговски продукт доведе до появата на много нови „меки” специалности, които не изискват особени инвестиции, звучат модерно и не предполагат особени качества и усилия от страна на студентите. Нуждата на обществото от голям брой специалисти с такъв род квалификация обаче не е голяма. Резултатът е, че много хора с диплома за висше образование днес не работят по специалността си или въобще не могат да си намерят работа. Напротив, в момента има засилено търсене и недостиг на специалисти по природонаучните и инженерните специалности. Подготовката обаче на такива специалисти изисква създаване и поддръжка на сериозна инфраструктура (лаборатории, опитни бази, експериментални производствени цехове и др.), закупуване на ново оборудване и скъпи консумативи, абонамент за скъпо-струващи информационни източници. Придобиването на солидна квалификация в тези области изисква сериозни усилия от страна на студентите. Всичко това ограничава възможностите за производство на кадри с такава, необходима за обществото квалификация.

В това отношение БАН има капацитет за подпомагане на образователния процес, особено на докторантско и магистърско равнище, благодарение на материалната си база и експертното изследователско равнище.

Ключови компетентности, формулирани в Европейската референтна рамка на компетентностите (2006/962/ЕС):

1. Комуникация на роден език,
2. Комуникация на чужди езици,
3. Математическа компетентност и основни компетентности в областта на природните науки и технологиите,
4. Дигитална компетентност,
5. Умение за самостоятелно учене, социални и граждански компетентности,
6. Усет за инициатива и предприемачество,
7. Усет за (и подобаващо отношение към) културата,
8. Усет за (и подобаващо отношение към) „изявяване”, разбирано в най-широк смисъл.

Тези компетентности са добра основа за пълноценна реализация на индивида – и в обществен и в личен план. Умението за самостоятелно учене, съчетано с математическа, природо-научна и дигитална грамотност са добра гаранция за професионална мобилност (усвояване на нови професионални умения) и за лесна адаптация към бързо променящите се нужди на пазара и икономиката. Това увеличава шансовете на индивида за намиране на подходяща работа бързо след освобождаване от предишна работа. Формирането и развитието на изброените компетентности е процес, който обхваща целия съзнателен живот на човека, но системата на образование играе решаваща роля в него.

Основен извод: *Образователният процес следва да бъде преориентиран от усвояване на факти и знания към култивиране на компетентности. Изследователският подход в образованието развива всички споменати компетентности и широкото му внедряване в българската образователна система е изключително важно.*

1.2. Науката

Науката е главен фактор и едновременно ефективен инструмент за обновяване и издигане на равнището на всички дейности в едно общество и държава. Независимостта на една държава, нейният суверенитет, нейното развитие и благосъстояние най-вече зависят от експертното равнище в много области (здравеопазване, национална сигурност, земеделие, промишленост, високи технологии и много други).

Иновационният потенциал и научните изследвания в страната са взаимнообвързани по няколко линии. Иновациите с най-значителен ефект често се основават на научни постижения и са направени от хора с търсец ум и изследователски навици. От друга страна, успехът в изследователския процес идва, когато се приложат нови идеи или по нов начин се използват вече известни идеи, за да се получат нови научни резултати, т.е. за учените-изследователи иновацията е ежедневие и е част от израстването им като професионалисти-експерти. Способността да се анализира, изследва, търси, е в основата на иновационното мислене и поведение. Тези способности, начин на мислене и поведение следва да

се развиват от най-ранна възраст. Изследователският подход в образованието, споменат по-горе, поощрява развитието тъкмо на тези способности и трябва да бъде въведен и използван във всички етапи на образованието. Важна задача пред науката на всяка страна е да подпомогне въвеждането на този подход в образователната си система. Това ще увеличи значително иновационния потенциал.

Основна задача на системата на науката във всяка страна е да произведе и поддържа високо експертно равнище. Това показва, че държавата следва да носи основната отговорност за развитието на системата на науката, а не да се разчита на външни източници. Различни висши и отговорни представители на Европейската комисия по въпросите на науката, при посещенията им у нас, многократно са подчертавали, че изграждането и поддържането на системата на науката в България трябва да стане с национални усилия и средства. По техните образни сравнения „...европейските пари могат да помогнат само за глазурата на кекса, самият кекс трябва да си го направите и изпечете вие българите“.

Равнището на експертност, което генерира системата на науката в една страна определя потенциала на съответната държава и предопределя нейното развитие в условията на глобалното икономическо състезание. Следователно основен продукт на науката в една страна са нейните учени. Учените се изграждат и издигат равнището си на експертност като правят изследвания с фундаментален или приложен характер. Държавата е заинтересована да поддържа институционално организациите, които провеждат научни изследвания и така произвеждат и възпроизвеждат равнището на експертност, като се ръководят от вътрешната логика за развитие на науката. Експерти са необходими във всички главни области на науката, като самата наука, движена от вътрешните си закономерности за развитие определя кои са тези главни области в даден момент. Чрез системата на проектното финансиране държавата може да насочва интереса на учените към изследвания, които имат по-пряко отношение към развитието на един или друг отрасъл на икономиката и обществото или към издигане на равнището на експертност в дадена конкретна област. По същия начин следва да се обособят средства и за поощряване на иновационни проекти. Мисълта, че системата на науката може да функционира само чрез проектно финансиране, обаче, е заблуда. Ако не се подкрепят организациите, които изграждат експертите (учените) много скоро няма да има кой да предлага проекти за финансиране.

Стимулирането на учените става чрез системата за научни степени, звания и длъжности. Държавата е заинтересована експертите ѝ да са на световно равнище. Мерило за това са наукометричните показатели, както и степента на обвързаност със световната наука и научни изследвания (съвместни публикации, съвместни проекти, организиране на научни форуми, покани за участие в конференции и др.). Такъв род критерии следва да се използват при йерархично-служебното израстване и стимулирането на учените. Разбира се, тези изисквания трябва да вземат предвид характерните особености и специфичните условия във всяка отделна научна област, но трябва да са единни държавни изисквания.

На базата на анализ на нуждите на държавата и обществото, както и на силните страни и постижения на научните изследвания у нас досега, трябва да се дефинират няколко научни области, които трябва да са тясно обвързани с приоритетите за развитие на България, и в които да насочим нашите усилия и да бъдат концентрирани финансови ресурси и човешки потенциал. Трябва да се развиват адекватни както на националните ни специфики, така и на съвременните тенденции организационни форми за провеждане на такива изследвания и съответните прозрачни инструменти за финансовото им обезпечаване. Науката винаги е имала и едно друго важно и често подценявано значение, а именно: на

общокултурен феномен. Тя има задачата да натрупва, съхранява и предава знания, които да бъдат пренесени през годините.

1.3. Културата

Културата е синтезираното понятие за изкуството, литературата, начина на живот, възпитанието, ценностните системи, формите на съжителство, традициите и вярванията в дадено общество. Тя на практика обхваща всичко от обществения живот. Културата означава и процес на непрекъснато усъвършенстване, както и на положителни социално-психологически и менталитетни промени. Тя моделира и формира националното самосъзнание, самочувствието и достойнството както на обществото, така и на индивида. Постигането ѝ изисква усилие и постоянство, което в крайна сметка се възнагражда с резултати и носи удовлетворение във всички сфери на обществения живот. Заради всичко това тя не може да не бъде част от националните цели. Културата в широк смисъл има следните компоненти, които трябва да бъдат инструментализирани в перспективата на духовното развитие на нацията:

- Културно-историческото наследство, като форма на запазване и предаване на духовния опит на човечеството (език, идеали, традиции, обичаи, обреди, празници, паметни дати, фолклор, народни занаяти, произведения на изкуствата, музейни, архивни и библиотечни фондове, колекции, книги, ръкописи, писма, лични архиви, паметници на археологията, архитектурата, науката и изкуствата, паметни знаци, съоръжения, ансамбли, забележителни места и други свидетелства на историческото минало, съвместни творения на човека и природата, съвременни съоръжения, представляващи особени ценности от гледна точка на историята, изкуствата или науката, специализирани центрове за популяризиране на постиженията на науката, а също други предмети и явления, притежаващи историко-културна ценност).

- Социалните институти и културните процеси, пораждащи и възпроизвеждащи духовни и материални ценности (наука, образование, религия, професионално изкуство и любителско творчество, традиционна народна култура, просветна дейност, сценична дейност и т.н.).

- Инфраструктурата на културата като система от условия за създаване, съхранение, експониране, транслиране и възпроизводство на културните ценности, развитие на културния живот и творчество (музеи, библиотеки, архиви, културни центрове, изложбени зали, ателиета, системи за управление и икономическо осигуряване на културния живот и др.).

Поддържането на изброените по-горе параметри на културата гарантира опазването и самобитността на националното културно наследство, на тази база осигурява формирането на личното достойнство и самочувствие на българския гражданин и дава възможност за противопоставяне на постмодерните тенденции в условията на глобализация за унифициране на културните процеси и за постепенно заличаване на националната памет. Държавата и публично финансираните институции трябва да бъдат гарант за тяхното съхранение и развитие, при спазване на принципите за ограничаване на тоталната комерсиализация на културата и правото на неограничен достъп до културните ценности.

Разумно е да се създаде и да действа един **форум за културни политики** (например към Президента), който да е гъвкав, отворен и динамично адаптивен инструмент. Той няма да се намесва пряко във функционирането на културата, а ще предлага авторитетна и компетентна **платформа** за наблюдение, обсъждане и насърчаване на културните политики и добри практики. Форумът може да организира

различни срещи, кръгли маси, дискусии, конференции и творчески ателиета, чрез които да:

- привлича вниманието на обществото и медиите към важни аспекти на националната култура,
- насърчава интереса на потенциални спонсори,
- разкрива потенциала на „културната дипломация”,
- анализира, оценява и популяризира върхови постижения в различните изкуства,
- закриля културното и историческо наследство и подпомага развитието на „културния туризъм”,
- подкрепя изявите на млади творци и насърчава диалога между поколенията в културата,
- разглежда полето на взаимодействие на дигиталните технологии и културата,
- участва в предлагането на решения, включително законодателни, за съхраняване на креативността и самобитността на националната култура в условията на глобализация и експанзия на медиите,
- съдейства на критиката и изследователската дейност в областта на културата и изкуствата с цел изясняване на критериите и оценъчните механизми, които регламентират държавната подкрепа и партньорство.

Като цяло културната политика трябва да се ръководи от разбирането, че **културата**, макар и поле на индивидуалната, авторска творческа автономност, **не може да осъществи пълноценно себе си извън обществото**. Тя се нуждае от грижата, подкрепата, съпричастието на обществото. Но същевременно обществото трябва да оцени **уникалната ѝ роля** в социалния живот на индивида и във формирането на гражданско общество. Културата е безспорно исторически доказан изключително ефективен **ресурс за развитието** на индивида и обществото, цивилизационен фактор с дългосрочно и многопосочно въздействие.

2. Създаване на условия за високо благосъстояние на българските граждани

2.1. Предпоставки за икономически растеж и финансова стабилност

През последните няколко години България постигна известен напредък в пренасочването на своята икономическа политика от вътрешното търсене към експортно-ориентиран растеж. По-малък напредък се регистрира в пренасочване на производствената структура към по-високотехнологични стоки (и услуги) и поетапното преодоляване на структурния капан, базирани на предимства като ниските възнаграждения и трудоемки производства, свързани с прилагането на нискоквалифициран труд. Въпреки наблюдаваната все още структурна слабост и забавилото се реструктуриране на икономиката, идните години предлагат както възможности, така и натиск за започване на експортно-ориентираната експанзия.

Поради малкия размер на икономиката, дори един застой, или пък бавно възстановяване на европейската икономическа среда, предлагат нови възможности за догонващите страни. Очевидно е, че необходимите стъпки трябва да се направят във вътрешен план и да бъдат концентрирани в две направления. На *първо* място, капацитетът на икономиката да привлича инвестиции трябва да се подобрява постоянно в период на засилена глобална конкуренция за пазари, капитали, технологии, квалифицирана работна ръка, висококачествени услуги, кредити, ориентирани към бъдещо развитие, стратегически съюзи и др. На *второ* място, трябва да бъдат идентифицирани и ефективно използвани нови начини и средства за инкорпориране във все по-дълбокото международно разделение на труда като цяло, и глобалната мрежа от транснационални компании в частност.

Изграждането на капацитета за привличане на нови инвестиции и производства включва:

- подобряване на общата икономическа среда чрез по-сериозно премахване на различните икономически и институционални пречки;
- създаване на синергия между структурата на висшето образование и търсенето на квалифицирани работници от страна на бизнеса/пазара на труда;
- подобряване на качеството на образованието, като се започне от началното училище – дългосрочна инвестиция, която може да донесе резултати след около 15 до 20 години;
- осигуряване на повече средства за целево-ориентирани и ориентирани към бъдещето изследвания (в природните, биологичните и не на последно място, в социалните науки);
- инвестиране в качествено подобряване на физическата инфраструктура като основен канал за по-добър и по-евтин достъп до съседните пазари и в същото време косвено привличане на вниманието на международните инвеститори, интересувачи се от по-голям регионален пазар;
- създаване на Национален съвет по конкурентоспособност с цел да се определят приоритетите в средносрочен и дългосрочен план по отношение на експортно-ориентирания растеж на България.

Средносрочната стратегия за развитие въз основа на експортно-ориентиран и устойчив растеж трябва да постави в центъра на вниманието следните въпроси:

- Кои са секторните приоритети на експортно-ориентирания растеж;
- Кои държави и/или региони трябва да се разглеждат като пазари, стимулиращи търсенето на стоки и услуги, произведени в България (пазарите

на ЕС в рамките на един диференциран подход, неизползвани възможности в новите страни-членки, по-голямо внимание към Западните Балкани и специално внимание по отношение на бързо развиващите се пазари, най-вече Китай, Далечния Изток, Близкия изток и Русия);

➤ Как може да се комбинира експортно-ориентиран модел с привличане на преки чуждестранни инвестиции, както по отношение на желаната структура на производството и износа, така и на географската ориентация на доставките (тук вниманието трябва да се съсредоточи върху потоците на търговски капитал от Китай, Близкия изток, Русия и в по-малка степен, върху някои други бързо развиващи се икономики, както и задълбочаването на дългосрочните контакти с глобално опериращи транснационални фирми);

➤ Да се остави известно поле за действие за откриване и възползване от нововъзникващите „нишови пазари“ в различните страни по различно време.

По отношение развитието на публичните финанси трябва ясно да се заяви, че стимулиращите растежа публични разходи са инвестиции в образование (подобряване на човешкия капитал – знания, разбиране, умения), здравеопазване (повишаване на производителността на труда и продължителността на живота в добро здраве) и икономическа инфраструктура. **В тази връзка е необходимо решително увеличаване на публичните (текущи и инвестиционни) разходи и радикални промени (т.е. „пари плюс реформи“) в три основни направления:**

- образование (с акцент върху училищното образование);
- здравеопазване (развитие на първичната извънболнична медицинска помощ и оптимизиране на болничната мрежа);
- икономическа инфраструктура – основно води (водоснабдяване, канализация, пречистване и хидромелиорации) и транспорт (републиканска пътна мрежа, железопътна инфраструктура, пристанища и летища).

Интегритетът на българското общество и устойчивото развитие на националната икономика изискват по-справедлива и рационална данъчна система. Необходими са (смели) реформи в нормативната уредба на данъчното облагане у нас, които:

➤ **да възстановят „достойнството“ на подоходното данъчно облагане (чрез отмяна на плоския пропорционален данък върху личните доходи, „динамизиране“ на корпоративното подоходно облагане и други мерки);**

➤ да намалят тежестта на косвените данъци върху потреблението (чрез въвеждане на намалена ставка на ДДС, увеличаване на прага за задължителна регистрация по Закона за ДДС и балансирана акцизна политика);

➤ да повишат значението на имущественото данъчно облагане (чрез разширяване на данъчната основа, прогресивност на данъчното облагане и намаляване на данъчните облекчения).

За **оценка на въздействието** се говори отдавна, но държавата все още е длъжник на обществото в това отношение. Крайно време е оценката на очакваните/действителните последици (разходи, ползи и преразпределителни ефекти) от предлаганите/действащите нормативни актове (закони, постановления, наредби и др.) да се регламентира и институционализира подобаващо. Това ще гарантира:

- по-добри, по-отговорни и по-прозрачни политически решения;
- по-малко, по-ясни и по-качествени нормативни актове;

➤ достойно (и национално отговорно) участие в нормотворческия процес на ниво ЕС.

За осигуряването на качествен растеж на страната (на макро ниво) е важно да се идентифицират и стимулират секторите, които са ключови за създаването на предпоставки за устойчив растеж в дългосрочен план. Става въпрос за изясняване на въпроса кои са основополагащи отрасли за България и допринасят за повишаване на ефективността на икономиката като цяло, в т.ч. на производителността и международната конкурентоспособност на страната ни.

За реализирането на качествен растеж на микро ниво е важно да се осигурят условията за т. нар. **добър растеж** в компаниите, който подсилва ефекта от създаването на стойност. Това означава съобразяване с концепцията за **икономическата добавена стойност (EVA)**, която е много полезен индикатор за бизнесите, които са истински привлекателни за инвеститорите. Необходимо е идентифициране и стимулиране на стойност в дългосрочен план, респективно за реализиране на **добър растеж**.

Чуждите инвестиции до кризата не допринесоха съществено за повишаване на конкурентоспособността на българската икономика, те не доведоха до значима промяна в технологичната готовност и иновативното развитие на бизнеса. Това е така, тъй като голяма част от инвестициите бяха насочени към сектори с ниска добавена стойност - строителство, търговия, недвижими имоти.

Усилията по привличане на чуждестранни инвестиции в страната следва да се насочат приоритетно към сектори с възможности за висока добавена стойност, като например:

- електротехника и електроника;
- информационни и комуникационни технологии;
- аутсорсинг;
- земеделие и хранително-вкусова промишленост;
- машиностроене и по-специално транспортно оборудване;
- транспорт и логистика;
- здравеопазване и фармацевтика;
- химическа промишленост и производство на изделия от каучук и пластмаса.

Стимулирането на земеделието от своя страна предполага необходимост от възстановяване на хидромелиоративните съоръжения, което предопределя и едно от направленията на публичните инфраструктурни инвестиции. България е с отлични изходни предпоставки и за развитието на биологично земеделие, което е с възможности за реализирането на висока добавена стойност.

Като цяло очакванията на чуждестранните инвеститори в България са свързани с намаляване на административните пречки пред бизнеса, изкореняване на корупцията, подобряване на инфраструктурата, поддържане на стабилна политическа среда, подобряване работата на администрацията и съдебната система. Особено чувствителни са инвеститорите по отношение на регулативните режими, които се нуждаят от сериозно опростяване.

В дългосрочен план държавата следва да се намесва предимно с ограничен набор от икономически мерки, например чрез насърчаване на иновациите и на предприемачеството в определени сектори. Да се стимулират инвеститорите сами да намерят най-перспективните производства от гледна точка на възможностите за създаване на висока добавена стойност.

В краткосрочен план за реалния сектор е важно и първоначалното стимулиране на растежа посредством активизиране на вътрешното потребление - домакинско, колективно и инвестиционно. За целта е оправдано да се използват част от публичните ресурси.

Изходни предпоставки

Колкото и спорна да изглежда (от сегашна гледна точка) специализацията на България в рамките на СИВ, тя все пак осигуряваше номинални положителни темпове на растеж, но при натрупване на огромни вътрешни и външни дисбаланси. С разпадането на СИВ се разруши и съществуващия модел на икономически растеж. В продължение на няколко години след това България отбелязваше отрицателни прирасти на БВП, съпроводени с нарастваща безработица, галопираща инфлация и бързо декапитализиране на икономиката. Факторите допринесли за този спад бяха много, при това не само икономически. Безспорна обаче беше липсата на ясен икономически модел, който да се следва от бързо сменящите се правителства. Чак в началото на новото столетие се оформи (макар и по-скоро стихийно) някакъв модел на растеж, който беше основан на нарастващи обеми външно финансиране, водещо до нарастването на вътрешното потребление и съответно по-висок растеж. Това обаче беше съпроводено с рязко влошаване на текущата сметка на платежния баланс и нарастване на външната задлъжнялост на частния сектор. В условията на бързо нарастващ внос и растящо вътрешно потребление бюджетните приходи растяха с по-бързи темпове, отколкото БВП, което породило появата на бюджетни излишъци. Въпреки наличието на бюджетни излишъци, фискалната политика през тези години беше определено про-циклична, а номиналните размери на излишъците не можеха да компенсират прегряването на икономиката, намерило израз в нарастване на ценовото равнище и на преобладаващата част от финансовите и реални активи.

Глобалната финансова криза и отражението ѝ върху българската икономика всъщност сложиха край на един модел на развитие, който очевидно не беше устойчив в по-дългосрочен план. Основният проблем беше в структурата на чуждестранните инвестиции, която не беше насочена към търгуемия сектор, а преди всичко към недвижимите имоти и финансовия сектор. Такава структура на инвестициите насърчаваше предимно строителството, което е силно про-цикличен сектор и негативните резултати не закъсняха. Размерите на дефицита по текущата сметка надхвърлиха 25 % от БВП, което само по себе си бе много тревожно, но още по-притеснително бе рязкото влошаване на международната инвестиционна позиция, чиито негативни стойности преминаха границата на 100 % от БВП. Ако могат да се извлекат някакви позитиви от кризата, то те са свързани с необходимостта от преосмисляне на цялостния модел на развитие наложил се през последното десетилетие. Доколкото българската икономика продължава да изпитва недостиг на капитали, финансирането отвън по необходимост ще продължи да играе важна роля. Въпросът следователно се свежда до формата на това финансиране – дали трябва да се залага на възстановяване на потоците от преки чуждестранни инвестиции, или трябва да се форсира износът, който да осигури необходимите финансови ресурси за необходимите инвестиции в реални активи, които да осигурят устойчив икономически растеж.

Експортно-ориентираният растеж като единствена алтернатива

Експортно-ориентираният растеж се основава на насърчаване и подкрепа на износа, който да осигурява необходимите обеми от чуждестранна валута. Рационалността на този подход се корени във възможностите на външната търговия да бъде и източник на икономически растеж в смисъл, че помага за по-ефективното

разпределение на ресурсите както в рамките на отделно взета страна, така и между различни страни и региони. Освен това, износът е ефективно средство за въвеждане на нови технологии и придобиване на нови знания, което влияе стимулиращо върху растежа. С други думи, нарастването на износа играе важна роля в общия процес на икономически растеж, като оказва положително влияние както на търсенето, така и на акумулирането на капитали. От друга гледна точка, с нарастването на износа се увеличават и импортните възможности на икономиката, което също влияе благоприятно на растежа. Емпиричните данни категорично показват, че отвореността на икономиката и експортно-ориентираният растеж донесоха големи ползи за редица развиващи се страни. Многобройни са примерите както в Югоизточна Азия, така и в Централна и Южна Америка. През последните няколко десетилетия няма нито един случай на икономика, която да е регистрирала високи и стабилни темпове на икономически растеж, без това да е било съпроводено със значително увеличение на обемите на външната търговия.

При избора на възможните политики в краткосрочен план следва да изходи от икономическите дадености, а те са, че българската икономика се характеризира с висока степен на отвореност и външноикономическите фактори винаги са имали изключително важно значение за развитието. Тази особеност на националното стопанство се запазва и дори нараства през последните две десетилетия. Доколкото това до голяма степен е предопределено както от историческото развитие и географското местоположение, така и от редица икономически фактори, страната ни на практика няма разумна алтернатива на все по-тясна интеграция в европейското и световно стопанство. Въпреки че това се разбира и споделя както от всички икономисти, така и от всички политици, наличието на съгласие не прави задачата за оптимално използване на външния сектор по-малко сложна.

Само до преди 25 години в политически разделена Европа страните от ЦИЕ нямаха възможността да се включат в международната тенденция на експортна ориентация. Разбира се, всички тези държави бяха фундаментално зависими от бившия съветски пазар, но функционирането на този пазар коренно се различаваше от това на глобалния пазар. Следователно, тяхната международна конкурентоспособност, критичен фактор за успешното експортно ориентиране, нямаше как да бъде измерена правилно, а ако въобще беше измервана се оказваше, че до голяма степен те са неконкурентоспособни на западните пазари, а техните потенциално конкурентни стоки срещаха високите бариери на протекционизма.

Без да се навлиза в детайли, няколко фактора обясняват не само приложимостта, но и необходимостта от експортно-ориентирана стратегия.

➤ На *първо* място, за много промишлени стоки, ограничените вътрешни пазари не предлагат възможността за развитие на производства, които да бъдат конкурентоспособни в международен план въз основа на икономии от мащаба. Тук трябва да се отбележи, че размерът на пазара силно зависи от доходите на населението, а не от размера на населението, както често грешно се приема.

➤ *Второ*, конкурентните предимства, насърчаващи растежа, могат да бъдат използвани изцяло само ако националната икономика се ориентира към чуждестранни пазари.

➤ На *трето* място, експортната ориентация подобрява специализацията и оказва допълнително положително въздействие както върху производствата, възползващи се от икономии от мащаба, така и върху вноса на стоки, които се вграждат в продукцията, предназначена за износ. Тук трябва да се подчертае колко е важно една страна да бъде отворена към

вноса, който може да замени неконкурентоспособно вътрешно производство – главна пречка пред реализирането на конкурентоспособен износ, който се основава на вграждането на по-евтини и по-качествени вносни стоки.

➤ *Четвърто*, в резултат от отвореността, експортно-ориентираните държави често се възползват не само от по-конкурентоспособен внос, но се радват и на ползите от трансфера на технологии и ефективни мениджърски методи.

➤ На *пето* място трябва да се спомене ролята на преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) – в повечето случаи чрез тях навлизат нови технологии, които играят централна роля в успешния експортно-ориентиран растеж.

➤ *Шесто*, ключов външен фактор за успешната експортно-ориентирана стратегия е отвореността, размерът и динамиката на международните/регионалните пазари. Търговската либерализация, било то на глобално ниво или в рамките на регионални или дори двустранни споразумения за свободна търговия, генерира значим и позитивен стимул за отваряне на икономиката и предлага нови възможности за износ. Не бива да се пренебрегва също факта, че сътрудничеството с чуждестранни (както транснационални, така и малки и средни) компании често отваря външните пазари за вътрешната продукция и насърчава експортно-ориентирания модел на растеж.

Може да се обобщи, че България трудно може да предпочете стратегия, която да не е базирана на нарастваща експортна ориентация. Създаването на условия за устойчив и висок растеж с реална възможност за догонващо икономическо развитие по неизбежност преминава през по-задълбочено участие в международното разделение на труда. Намаляването на загубите (и съответно увеличаването на печалбите) има нужда от последователна и дългосрочна икономическа и социална стратегия. Това определено не трябва да е за сметка на връщане към развитие, базирано на вътрешното търсене, което не би могло да доведе нито до растеж, нито до догонващо икономическо развитие, а в същото време, изглежда неустойчиво дори в краткосрочен или средносрочен план.

Какво може и следва да се направи в краткосрочен план

През последните години България постигна известен напредък в пренасочването на своята икономическа политика от вътрешното търсене към експортно ориентиран растеж. По-малък напредък се регистрира в пренасочване на производствената структура към по-високотехнологични стоки (и услуги) и поетапното преодоляване на структурния капан, базирани на предимства като ниските възнаграждения и трудоемки производства, свързани с прилагането на нискоквалифициран труд. Въпреки наблюдаваната все още структурна слабост и забавилото се реструктуриране на икономиката, идните години предлагат както възможности, така и натиск за започване на експортно-ориентираната експанзия.

Поради малкия размер на икономиката, дори един застои, или пък бавно възстановяване на европейската икономическа среда, предлагат нови възможности за догонващите страни. Очевидно е, че необходимите стъпки трябва да се направят във вътрешен план и да бъдат концентрирани в две направления.

➤ На *първо* място, капацитетът на икономиката да привлича инвестиции трябва да се подобрява постоянно в период на засилена глобална конкуренция за пазари, капитали, технологии, квалифицирана работна ръка, висококачествени услуги, кредити, ориентирани към бъдещо развитие, стратегически съюзи и др.

➤ На *второ* място, трябва да бъдат идентифицирани и ефективно използвани нови начини и средства за инкорпориране във все по-дълбокото

международно разделение на труда като цяло, и глобалната мрежа от транснационални компании в частност.

Изграждането на капацитета за привличане на нови инвестиции и производства включва:

- подобряване на общата икономическа среда чрез по-сериозно премахване на различните икономически и институционални пречки;
- създаване на синергия между структурата на висшето образование и търсенето на квалифицирани работници от страна на бизнеса/пазара на труда;
- подобряване на качеството на образованието, като се започне от началното училище – дългосрочна инвестиция, която може да донесе резултати след около 15 до 20 години;
- осигуряване на повече средства за целево-ориентирани и ориентирани към бъдещето изследвания (в природните, биологичните и не на последно място, в социалните науки);
- инвестиране в качествено подобряване на физическата инфраструктура като основен канал за по-добър и по-евтин достъп до съседните пазари и в същото време косвено привличане на вниманието на международните инвеститори, интересувани се от по-голям регионален пазар;
- създаване на Национален съвет по конкурентоспособност (подобен на този, установен в Румъния през октомври 2011 г.) с цел да се определят приоритетите в средносрочен и дългосрочен план по отношение на експортно-ориентирания растеж на България.

Средносрочната стратегия за развитие въз основа на експортно-ориентиран и устойчив растеж трябва да постави в центъра на вниманието следните въпроси:

- Кои са секторните приоритети на експортно-ориентирания растеж;
- Кои държави и/или региони трябва да се разглеждат като пазари, стимулиращи търсенето на стоки и услуги, произведени в България (пазарите на ЕС в рамките на един диференциран подход, неизползвани възможности в новите страни-членки, по-голямо внимание към Западните Балкани и специално внимание по отношение на бързо развиващите се пазари, най-вече Китай, Далечния Изток, Близкия изток и Русия);
- Как може да се комбинира експортно-ориентиран модел с привличане на преки чуждестранни инвестиции, както по отношение на желаната структура на производството и износа, така и на географската ориентация на доставките (тук вниманието трябва да се съсредоточи върху потоците на търговски капитал от Китай, Близкия изток, Русия и в по-малка степен, върху някои други бързо развиващи се икономики, както и задълбочаването на дългосрочните контакти с глобално опериращи транснационални фирми);
- Да се остави известно поле за действие за откриване и възползване от нововъзникващите „нишови пазари“ в различните страни по различно време.

Експортно-ориентираната стратегия може да бъде подкрепена и от редица инструменти като някои от тях са:

- Частично географско преориентиране по отношение на външната търговия и произхода на ПЧИ, както в рамките на ЕС (към по-динамични и конкурентоспособни партньори в т. ч. новите страни-членки), така и извън ЕС;
- Ясни преференции към предпочитани сектори (виж списъка по-горе), без да се нарушават правилата за конкуренция на ЕС и чрез избягване на изкривяваща пазара намеса от страна на държавата в развитието на икономиката;
- Внимателен анализ на възможностите за експортно-ориентирано заместване на вноса, което означава, че все по-голяма част от внесените стоки,

използвани в експортно-ориентирано производство, да се произвеждат в България от местни или чуждестранни (предимно малки и средни) компании, разбира се, при спазване на принципа продуктът да е със същото качество и по-конкурентна цена или да предлага същата цена, но с по-добро качество, или в най-оптималния случай, по-високо качество в съчетание с по-конкурентни цени и условия на доставка;

- Подпомагане на експортно-ориентирания растеж на малките и средни фирми по три различни начина: включването им (като дъщерни дружества) в мрежата от производството и услуги на транснационалните компании, работещи в България за износ; превръщането им в автономни и преки износители на различни стоки и услуги (в началото предимно към съседните пазари като Румъния, Западните Балкани, някои от новите страни-членки, но също така към Гърция, Турция и Украйна) и най-накрая, развиване на конкурентните им предимства и успешното им конкуриране с чуждестранни компании в избрани сектори на българския потребителски (или инвестиционен) пазар (със специален фокус върху храните и други основни сектори, произвеждащи потребителски стоки);

- Създаване на капацитет за структурно обновяване в рамките на даден сектор (от текстил до машини) на производствени предприятия в България, ръководени от транснационалните компании. Успехът на тези усилия със сигурност се нуждае от тясно сътрудничество с транснационалните компании, но също така и постоянно подобряване на бизнес средата в страната, както и следеното отблизо на развитието на международния бизнес, влияещ върху глобалната позиция и бизнес перспективите на съответните компании;

- Структурно модернизиране, което обикновено означава по-високо ниво на технологиите, включени в производството, заетост на по-високо квалифицирани работници и по-висока вътрешна добавена стойност, което на определен етап да се съсредоточи върху изграждане на стратегически клъстери със значителни ефекти на синергия и разпространение на положителните ефекти към различни сектори и области на икономиката;

- Ефективното сътрудничество с експортно-ориентирания транснационални компании изисква продължителни усилия на изграждане на мрежа, както на нивото сътрудничество в областта на производството, така и на ниво правителство и неговите високопоставени представители, отговарящи за икономическите политики на страната;

- Трябва внимателно да се идентифицират възможности произлизащи от трансферите от ЕС и как те биха могли да се използват по най-ефективен начин за подпомагане на експортно-ориентиран растеж, включително и експортната ориентация на малките и средни предприятия и структурната модернизация на производството и/или предоставянето на услуги от страна на чуждестранни предприятия, намиращи се в България.

В заключение, България е малка и по-слабо развита страна с наслоени проблеми както от времето на плановата икономика, така и след прехода към пазарно-ориентирана икономика. Страната разполага с много ограничен вътрешен пазар, а нейната икономическа отвореност (и уязвимост) е значителна и продължава да нараства. От тази ситуация няма друг изход освен прилагане на икономическа стратегия, основана на експортна ориентация, не само въпреки вялото търсене на нейните основни външни пазари, но и заради намаляващата роля на други фактори, които допринасят за устойчивия растеж (главно ръста на вътрешното търсене). Инвестициите могат и следва да станат важен фактор за по-висок растеж само ако те са насочени в експортно-ориентирани, а оттам и конкурентни производствени дейности и услуги.

Ясно е, че експортно-ориентираната стратегия прави една малка икономика по-зависима от външни развития и може най-малкото временно да увеличи икономическата и финансова уязвимост. Въпреки това, другият подход, базиран на протекционизъм, растеж, генериран от вътрешното търсене и активно гледащи навътре политици и общество, не води до устойчив растеж, а още по-малко би могъл да роди конкурентоспособен играч в очертаващата се глобална среда на XXI век. Двойната задача на отговорната икономическа политика се състои в създаване на благоприятна среда за устойчив експортно-ориентиран растеж, но в същото време и в свеждането до минимум на рисковете, произтичащи от по-високото ниво на уязвимост. Това в никакъв случай не е лесна задача, но пред малките страни не съществува друг път за реализиране на устойчив растеж и постепенно достигане на по-високо ниво на технологично развитие, структурна конкурентоспособност и в крайна сметка постигане на основната цел – по-висок (и устойчив) жизнен стандарт на голяма част от обществото.

Необходими стъпки за прилагане на експортно-ориентиран модел на растеж

Предвид степента на отвореност на икономиката, вътрешната икономическа политика трябва да се превърне в „производна“ на външноикономическата, т.е. мерките на вътрешната политика трябва да се насочват към реализиране на приоритетите на външната политика. В тази връзка могат да се открият три основни момента в развитието на външноикономическите отношения на България, които следва да насочват външноикономическа политика напред: **глобализация, европейска интеграция, регионално сътрудничество.**

Понастоящем външноикономическите отношения в света са до голяма степен систематизирани в рамките на различни многостранни споразумения, регионални договорености и двустранни спогодби. Строго установените правила за търговия, залегнали в тях, създават условия за предсказуемост и по този начин улесняват деловите среди. На основата на тези договорености се постига по-добър достъп до пазарите на контрагентите и се осигуряват условия за нарастване на износа. Всичко това подпомага превръщането на българския пазар в неразделна част от единния европейски пазар, представляващ област без вътрешни граници, в която е гарантирано свободното движение на стоки, услуги, хора и капитали. В по-конкретен план съществуват различни насоки за стимулиране на икономическия растеж чрез по-активно включване на българската икономика в международното разделение на труда. По-важните от тези насоки могат да се систематизират както следва:

- Ключов фактор е повишаването на производителността и конкурентоспособността чрез внедряване на съвременни технологии и иновации. Освен традиционните инструменти (преки чуждестранни инвестиции, трансфер на технологии и ноу-хау) държавата следва да изиграе решаваща роля в насърчаването на научноизследователската и развойна дейност. Крайната цел на такава политика и скъсването с многогодишната практика на износ на трудоемки стоки с ниска степен на добавена стойност в полза на капиталоемка продукция, която заема доминиращ дял във външната търговия на ЕС;

- Смекчаване и последващо преодоляване на проблема с ниската конкурентоспособност на българските продукти, особено на селскостопанските. Постигането на тази цел ще изисква постепенно, но устойчиво нарастване на усвоените средства от еврофондовете и прилагане на целенасочена политика за развитието на селските райони;

- Улесняване достъпа на българските фирми до единния пазар на ЕС чрез засилено участие в системата за взаимно признаване на сертификатите

и сертификационните процедури. Това ще намали значително разходите по износа особено в отраслите на млекопреработващата, месодобивната и месопреработващата промишленост, които са с признат огромен потенциал;

➤ Идентифициране на фирмите с потенциал за излаз и конкурентно поведение в общия европейски пазар. Тези фирми следва да се подпомагат с целево насочени програми и проекти, включително по създаването на партньорски взаимоотношения с водещи чужди фирми. След закриването на Агенцията за малки и средни предприятия, тези функции следва да се поемат от Министерство на икономиката и отчасти от агенцията за чуждестранни инвестиции;

➤ Насърчаване използването на инструменти като публично-частното партньорство при реализация на проекти финансиране от фондовете на ЕС;

➤ Стимулиране инициативността и проактивното поведение на българските фирми за намирането на подходящи контрактори, включването им във високотехнологични субконтракторни вериги и в изграждането и функционирането на индустриални клъстери и предприемачески мрежи;

➤ Облекчено кредитиране на износа и осигуряване на разнообразни финансови инструменти;

➤ Осигуряване на държавно гарантиране и застраховане на експортните кредити, насочено към фирмените и банкови кредити с цел създаване допълнителни стимули не само за износителите, но и за финансово-кредитните институции;

➤ Търсене на възможности за данъчни и митнически облекчения за експорта, в т.ч. освобождаване от мита, данъци, такси и акцизи; връщане на вече платени данъци и мита при износа; предоставяне на данъчни, митнически и други преференции на чуждестранни инвестиции по повод повишаване конкурентността и експортността на местното производство;

➤ Специфични форми на експортни преференции - привилегирован достъп до произвежданите суровини, комунални услуги (електро- и водоснабдяване и т.н.); транспортиране на експортни стоки по занижени тарифи; паспортни, визови и др. преференции.

Насоки за развитие на реалния сектор

Необходимост от осигуряване на качествен растеж на макро и микро ниво

Когато се търси растеж на икономиката, на преден план следва да излезе въпросът за качеството на този растеж. Многобройни са примерите от последните години, когато определени страни отбелязваха впечатляващи темпове на растеж в продължение на недълъг период от време, предизвикваха възхищението на наблюдатели и анализатори по цял свят и, разбира се, бяха сочени за пример. След това неизбежно се случваше „неочакван срив“ във финансовата система и икономиката като цяло, като основното обяснение за подобно развитие е лошото качество на растежа. За недопускането на подобен сценарий в бъдеще е необходимо да се съгласуват изискванията по отношение на качеството на растежа, **едновременно на макроикономическо и на микроикономическо ниво.**

За осигуряването на качествен растеж на **макро ниво** е важно да се идентифицират и стимулират секторите, които са ключови за създаването на предпоставки за устойчив растеж в дългосрочен план. Става въпрос за изясняване на въпроса кои са основополагащи отрасли за България и допринасят за повишаване на ефективността на икономиката като цяло, в т.ч. на производителността и международната конкурентоспособност на страната ни.

За постигането на качествен растеж на микро ниво е важно да се направи разграничение между т. нар. **добър растеж** и **лош растеж** на ниво компания. Добрият растеж подсилва ефекта от създаването на стойност. Лошият растеж подсилва ефекта от изяждането на стойност. За целта би трябвало да се стъпи на концепцията за **икономическата добавена стойност (EVA)**, която е много полезен индикатор за бизнесите, които са истински привлекателни за инвеститорите. Необходимо е идентифициране и стимулиране на секторите, които са с най-висок потенциал за реализиране на икономическа добавена стойност в дългосрочен план, респективно за реализиране на **добър растеж**.

Какво следва да се направи в това отношение? От една страна трябва се извърши задълбочен анализ на секторите/отраслите на България, за да се открият бизнесите, които притежават трайни конкурентни предимства, дължащи се на: местоположение, специфични природни ресурси, квалификация на работната сила и т.н. От друга страна е полезно да се провери кои бизнеси/сектори са най-успешни в процеса на създаване на икономическа добавена стойност в някои от водещите икономики на настоящия етап.

Всичко това се оказва още по-важно като се отчете фактът, че българският капиталов пазар е сред формиращите се капиталови пазари, а изискваната норма на възвръщаемост на тези пазари е значително по-висока отколкото на развитите капиталови пазари на САЩ, Западна Европа, Япония и др. Това се вижда на много места във връзка с подходите, които прилагат международните инвеститори, когато определят цената на собствения капитал (т.е. минимално изискваната норма на възвръщаемост от инвестициите в обикновени акции) на формиращи се пазари. При тези подходи задължителен елемент е включването на т. нар. премия за странови риск, която увеличава изискваната норма на възвръщаемост. За българските условия, на фирмено ниво, цената на капитала се увеличава допълнително от още една премия за риск, т. нар. премия за специфичен риск поради по-малкия размер на българските предприятия. С други думи, изискваната от международните инвеститори норма на възвръщаемост от инвестициите на формиращия се капиталов пазар на България е значително по-висока от тази на развитите капиталови пазари. Това е важно като се има предвид, че основна притегателна сила за инвеститорите на тези пазари е възможността да реализират икономическа добавена стойност. За да се случи това, **страната следва да е в състояние да предложи други сериозни конкурентни предимства**, които да компенсират по-високата цена на капитала, при това в степен, достатъчна да направи България по-привлекателна в сравнение с останалите формиращи се капиталови пазари в региона и в глобален план.

Очевидно този аспект е ключов по отношение на привличането на чуждестранни инвестиции в страната. Поради това е още по-наложително да се анализират характерните нива на цената на капитала в различните отрасли на България от една страна и фактическите предлагани нива на възвръщаемост на вложения в същите отрасли капитал, от друга страна. Това би помогнало при приоритизирането на секторите, които са с най-висок потенциал за създаване на икономическа добавена стойност, а оттам и за привличането на успешни чуждестранни инвеститори.

Конкурентоспособност българската икономика

Според методологията на Световния икономически форум основните фактори, които влияят върху конкурентоспособността, са 12 и включват:

1. Институции
2. Инфраструктура

3. Макроикономическа среда
4. Основно образование и здравеопазване
5. Висше образование и обучение
6. Ефективност на стоковите пазари
7. Ефективност на пазара на труда
8. Развитие на финансовите пазари
9. Технологична готовност
10. Размер на пазара
11. Развитие на бизнеса
12. Иновации.

Традиционно, България се представя най-добре в областите Макроикономическа среда, Ефективност на пазара на труда, Технологична готовност. Влошаване през последните години се отчита при факторите Основно образование и здравеопазване и Развитие на финансовите пазари. Устойчиво ниски остават оценките и класирането при такива фактори като Иновации и Развитие на бизнеса и предприемачеството. Прави впечатление, че независимо от промяната в оценките по отделните фактори, България има сравнително малко конкурентни предимства. Най-много предимства страната има при факторите Ефективност на пазара на труда, Макроикономическа стабилност и Технологична готовност. Най-много конкурентни недостатъци са съсредоточени в областите Институции, Иновации и Развитие на бизнеса. Точно тук следва да бъдат фокусирани и усилията на правителствата и бизнеса.

През последните няколко години, независимо от дискусиите, анализите и предложенията, които бяха направени, на практика почти не бяха премахнати **регулаторните режими**. Съществена промяна в условията за правене на бизнес няма – прилагането на различни регулаторни режими продължава да генерира сериозна корупция, като най-големи са подкупите **при лицензионните, разрешителните и регистрационните режими**.

Управлението на режимите е в правомощията на различни министерства, както и на отделните общини. Това обстоятелство създава затруднения за предприемачите и води до дублиране на документи и усилия, различни подходи при прилагане на еднакви режими и разпространение на корупционни практики. Предприетите стъпки в страната все още се ограничават до провеждане на анкетни проучвания сред бизнеса за тежестта на режимите, проверка и анализ на съществуващите режими и малко конкретни действия за реално облекчаване или премахване на режими, както и за прехвърлянето им за администриране към браншови организации.

Чуждите инвестиции до кризата не допринесоха съществено за повишаване на конкурентоспособността на българската икономика, те не доведоха до значима промяна в технологичната готовност и иновативното развитие на бизнеса. Това е така, тъй като голяма част от инвестициите бяха насочени към сектори с ниска добавена стойност - строителство, търговия, недвижими имоти.

В тази връзка при разработването на Секторна стратегия за привличане на инвестиции в страната, са определени следните сектори, към които приоритетно би следвало да се насочват инвестиции в България:

- електротехника и електроника;
- информационни и комуникационни технологии;
- аутсорсинг;
- земеделие и хранително-вкусова промишленост;
- машиностроене и по-специално транспортно оборудване;

- транспорт и логистика;
- здравеопазване и фармацевтика;
- химическа промишленост и производство на изделия от каучук и пластмаса.

Стимулирането на земеделието от своя страна предполага необходимост от възстановяване на хидромелиоративните съоръжения, което предопределя и едно от направленията на публичните инфраструктурни инвестиции. България е с отлични изходни предпоставки и за развитието на биологично земеделие, което е с възможности за реализирането на висока добавена стойност.

Като цяло очакванията на чуждестранните инвеститори в България са свързани с намаляване на административните пречки пред бизнеса, изкореняване на корупцията, подобряване на инфраструктурата, поддържане на стабилна политическа среда, подобряване работата на администрацията и съдебната система.

Настоящите конкурентни предимства на българските фирми са свързани преди всичко с ниските цени (ценови предимства), основани на евтина работна ръка. Трябва да се отбележи обаче, че такива предимства са нетрайни. В съвременните условия потребителите са готови да платят по-високи цени за по-висококачествени, диференцирани, нови, уникални продукти и услуги; бързина на доставките; високо качество на маркетинг и мениджмънт и т.н. Българските фирми отстъпват на своите конкуренти на европейските пазари по отношение на тези елементи.

Осигуряване на финансова стабилност

Отражението на глобалната икономическа криза върху българската икономика е безспорно. То засегна в една или друга степен всички сектори на икономиката и вече шеста година България е в състояние на стагнация. Доколкото финансовият сектор е все още слабо развит и само частично интегриран с глобалните пазари, кризата навлезе през реалния сектор и впоследствие се отрази върху финансовия – обратно на това, което се случи в преобладаващата част от нашите търговски партньори. По тази причини и досега се изтъква като причина за икономическата стагнация „слабото външно търсене“. Всъщност, предкризисните обеми на износа и вноса отдавна са възстановени. Това което не е възстановено (и едва ли ще бъде възстановено дори и в средносрочен план) са обемите на чуждестранните инвестиции. Колкото и неефективна да беше тяхната структура (преобладаващо в недвижими имоти и финансовия сектор), тези инвестиции осигуряваха относително висок икономически растеж и добро ниво на заетост. Оказа се, че икономиката е в силна зависимост от чужди инвестиции и не може сама да генерира висок и устойчив растеж. Това на свой ред остро поставя въпроса: „А сега накъде?“ **Повече от ясно е, че най-важното за българската икономика е да постигне дългосрочен и траен икономически растеж от порядък на около 5% годишно.** Само това би осигурило намаляване на социалното напрежение, което се трупа с години. Въпросът е – каква следва да е ролята на фискалната политика?

Препоръчителната политика в средносрочен и дългосрочен план е към **запазване на фискалната стабилност**, но в същото време трябва ясно да се заяви, че стимулиращите растежа публични разходи са инвестиции в образование (подобряване на човешкия капитал – знания, разбиране, умения), здравеопазване (повишаване на производителността на труда и продължителността на живота в добро здраве) и икономическа инфраструктура. От тази гледна точка важен приоритет е реструктурирането на публичните (текущи и инвестиционни) разходи и радикални промени в четири основни направления:

- образование (с акцент върху училищното образование);

- здравеопазване (развитие на първичната извънболнична медицинска помощ и оптимизиране на болничната мрежа); разбиване на монопола на НЗОК;
- пенсионна реформа отговаряща на демографската структура с оглед засилване ролята на втория и третия стълб и намаляване на трансферите от държавния бюджет;
- икономическа инфраструктура – основно води (водоснабдяване, канализация, пречистване и хидромелиорации), електропреносна система и транспорт (републиканска пътна мрежа, железопътна инфраструктура, пристанища и летища).

Друга важна насока на реформи за осигуряване на устойчивото развитие на националната икономика ще изисква **по-справедлива и рационална данъчна система**. Необходими са смели реформи в нормативната уредба на данъчното облагане, които в средносрочен план да доведат до:

- постепенно увеличаване на тежестта подоходното данъчно облагане (чрез преосмисляне на плоския пропорционален данък върху личните доходи, „динамизиране” на корпоративното подоходно облагане и други мерки);
- намаляване тежестта на косвените данъци върху потреблението (възможни са варианти и чрез въвеждане на диференцирана ставка на ДДС и балансирана акцизна политика);
- повишаване значението на имущественото данъчно облагане (чрез разширяване на данъчната основа, прогресивност на данъчното облагане и намаляване на данъчните облекчения).

Тези важни и структуроопределящи реформи следва да се извършат след внимателна „**оценка на въздействието**“, тъй като е невъзможно да се очаква както положителен фискален ефект, така и дългосрочен макроикономически ефект. В някои случаи може да се наложи да се избира между временен по-висок дефицит срещу дългосрочни ефекти. В тази връзка би било много полезно, ако оценката на очакваните действителни последици (разходи, ползи и преразпределителни ефекти) от предлаганите/действащите нормативни актове (законали, постановления, наредби и др.) се регламентира и институционализира подобаващо. Това ще гарантира:

- по-добри, по-отговорни и по-прозрачни политически решения;
- по-малко, по-ясни и по-качествени нормативни актове;
- достойно (и национално отговорно) участие в нормотворческия процес на ниво ЕС.

В по-конкретен план (и относително по-бързо) могат да се предприемат стъпки, които едновременно биха имали положителен фискален ефект и в същото време няма да окажат негативно влияние върху икономическата активност. Сред някои от по-важните такива стъпки са:

- Подобряване технологията на бюджетното прогнозиране и планиране;
- Активно управление на публичната собственост и анализ на дейността на държавното участие в икономическата дейност с оглед нейното минимизиране;
- Търсене на възможности за свиване на текущите разходи (за заплати и текуща издръжка) в публичния сектор. Това се отнася на практика за всички административни звена, но с по-висока тежест в силовите ведомства, където разходите са неоправдано високи;
- Активизиране на процеса на фискална децентрализация.

2.2. Създаване на материали и технологии за изделия и системи с висока добавена стойност

Пред нашата страна винаги е стояла дилемата: дали да е генератор на нови идеи, продукти и услуги и активно да развива високотехнологичните дейности, или да бъде само потребител на високотехнологични крайни продукти, внесени отвън. В повечето случаи те са заплатени с материалоемки, неекологични производства, основани на неособено квалифициран труд, оставяйки за производителите им не само високата търговската печалба, но и целия положителен ефект, който те имат за останалата част на икономиката, която ги произвежда. От успешното решаване на тази дилема до голяма степен ще зависи просперитетът на България през XXI век. Тази сфера на изделия и системи с висока добавена стойност се изменя с изключителна динамика и тук възможните „ниши“ трудно могат да бъдат „запазено пространство“ за дадена страна. Конкуренцията тук е особено остра, но все пак България има своите постижения и приноси в някои области на материалознанието (сплави, полимери, керамика и др.), информационните технологии, микроелектрониката, нанотехнологиите, телекомуникациите, машиностроенето, фармацевцията, отбранителната индустрия, и др. На базата на тези постижения са създадени продукти с висока добавена стойност. Усилията на специалистите в тези области трябва да бъдат подкрепени с всички възможни средства.

По отношение на информационните системи и софтуера с висока добавена стойност в световен мащаб съществуват „ниши“, в които ние можем да играем водеща роля. Доказателство за това са съществуващия вече от 13 години Център за върхови постижения в областта на информационните и комуникационни технологии, финансиран от Европейската комисия, и Център за суперкомпютърни приложения с най-мощната компютърна инфраструктура за югоизточна Европа. Става дума за развитие на специфични софтуерни технологии за симулации на екологични сценарии (използвани например за подготовката на Европейската озонова директива), както и за създаване на съвременни бързи алгоритми с приложения в квантовия компютинг, моделиране на молекулни структури и компютърно проектиране на лекарствени средства. Успешно се развиват специфични компютърни технологии, като част от Електронното управление за подпомагане на хора в неравностойно положение – незрящи и малограмотни. Подобни дейности имат важен социален ефект за приобщаване на определени категории от обществото и тяхното успешно интегриране. Това са специфични области, в които ние имаме успешно изпълнени проекти на световно ниво. България трябва да продължи усилията в тези сравнително тесни специфични области, в които нашите постижения са на световно ниво. Причината да сме на световно ниво в тези области е, че мощните световни компании и научни центрове са концентрирали своите усилия върху по-печеливши и по-глобални ИКТ проблеми. В този смисъл, България може да е не само потребител, но да е и генератор на нови идеи, продукти и услуги и активно да развива високотехнологичните дейности.

Друга важна „ниша“ , в която имаме видимо присъствие е **софтуерното осигуряване на специфични области, като материалознанието, микроелектрониката, нанотехнологиите, машиностроенето, фармацевцията, оръжейната индустрия. Тази дейност, освен прекия ефект от високата добавена стойност, води и до укрепване на водещи колективи, които с лекота ще стимулират потреблението на високотехнологични крайни продукти, внесени отвън.**

Както бе споменато в Раздел 2.1, продуктите с висока добавена стойност, които се извличат от лечебните и ароматични растения, се използват в

хранителната промишленост, в козметиката и фармацевтичната промишленост (активни екстракти за лекарства, фитопрепарати, крайни лекарства и др.). За щастие, в момента фармацевтиката е една от добре развиващите се области, с много добър научен и производствен потенциал и възможности за бъдещо развитие. Това е една изключително печеливша „ниша“ с много голям пазар (на практика вечен), която България не бива да занемарява, а да продължи да развива интензивно.

Имайки предвид някои наши резултати и постижения, България би имала своите нелоши шансове в областта на сервизната роботика за подобряване на условията за живот на възрастните хора и хора в неравностойно положение. Това направление понастоящем е приоритетно за ЕС. Налице са и възможности за разработка и изработка на прецизни задвижвания, сензори и специализиран софтуер. Пазарът на такива изделия и системи сега започва да се развива, като текущите цени са твърде високи. В рамките на тази област би могло да се развие и производството на интелигентни играчки. У нас има опит по създаването на евтини и опростени автономни роботи, които могат да се използват като елементи на многокомпонентни роботи-играчки.

България може да разработва и произвежда средства за обучение и преди всичко софтуер, насочени към професионално образование: стендове с дистанционно управление от виртуални консултантски центрове, тренажори с Интернет базиран софтуер, специализирани стендове и тренажори.

Нашата страна може да интензифицира своята дейност в областта на повишаване на енергийната ефективност (един много важен не само за нас проблем). Акцент може да има върху развитие на методи за проектиране и експлоатация на интелигентни мрежи и микромрежи (Smart Grids); развитие на мрежи за регенерация на енергия; развитие и производство на високоефективни акумулатори; наноструктурирани суперкондензаторни системи; системи с нископотенциални източници на топлина; паротенератори с моделно предсказващо управление.

България трябва да продължи да развива своя изследователски и производствен потенциал за изделия и системи в областта на отбранителната индустрия и в частност: въоръжения и боеприпаси; специализирана радио-комуникационна техника и системи; радиолокационни системи и радиосмутители; изделия и системи за защита при нападение по суша, въздух и вода; оптикомеханични, оптикоелектронни и лазерни компоненти, възли, изделия и системи за нуждите на отбраната, както и с гражданско приложение. Приоритетното развитие на българският отбранителен сектор може да изиграе ролята на ключов фактор за изтеглянето напред на цялата ни индустрия и наука.

Целесъобразно е да се определят материалите, които могат да се създадат и произведат в нашата страна за осигуряване на производството на посочените по-горе изделия и системи. Производството им може да се осъществи чрез различни съвременни химически, лазерни, електронно-лъчеви, нано и други технологии.

Разбира се, може да се дискутира пространно върху това „какво още можем“ и сигурно ще се намери още нещо. Но това, което не можем да избегнем, е да имаме съгласие върху начините, стимулите и подходите за постигане на тази конкретна цел. Въпросът е КАК съществуващите постижения да станат източник на „висока добавена стойност“, КАК да се улесни процесът? Как да стане това у нас? Трябва да се създадат и въведат подходящите условия и стимули – някои вече са факт, за другите - трябва да адаптираме опита на страни, в които това вече е направено и дава добри резултати.

Анализът на сегашното технологично състояние и конкурентоспособност на материалното производство и обществената практика позволява да се очертаят три възможни сценария за развитието на нашата страна:

1. През последните две десетилетия сменящите се държавни администрации се придържаха по същество към един и същи сценарий и към една и съща стратегия, които могат да бъдат наречени инерционен сценарий и съответно инерционна стратегия. Държавата се оттегли в немалка степен от решаването на проблемите на технологичното и икономическото развитие, но реалната действителност поднесе неприятни изненади. Една от тях е непрекъснатото намаляване на високотехнологичния дял от българското производство. Подобно управление се осъществява чрез „стратегия на късите фарове”, при която технологичната модернизация не е във фокуса на вниманието на обществото. Докъдето отведе пазарната инерция, дотам се стига.

2. Възможен е сценарий, при който развитието на технологиите и иновациите ще се превърне в основен фактор за оцеляване и развитие на нашата страна. Той може да се определи като иновационен сценарий. Ако се погледне достатъчно трезво, това е единственият сценарий, чрез който в средносрочен план може да се реализира догонващо развитие. Този сценарий следва да се разгледа и като възможност за реализация на „стратегия на дългите фарове”, при която държавното участие в създаването и реализирането на новите технологии и иновациите има съществен характер. Това означава ангажимент на държавата да се осъществява ефективна технологична модернизация на страната във възможно най-бързи срокове. Този сценарий е твърде добър и желателен от всяка гледна точка. Но не е реалистичен за сегашната криза в България. Поради утвърдилите се досегашни методи на управление и кризисните явления в икономиката, вероятността за осъществяване на такова иновативно управление е нищожно малка. Няма консенсус сред политическите сили за реализирането на такъв сценарий, нито пък концентрация на необходимите организационни, финансови, кадрови и управленски ресурси.

3. Могат да бъдат посочени множество промездутьчни сценарии между инерционния и иновативния, т.е. с използването на смесена стратегия „между късите и дълги фарове”. Най-същественият проблем е какво ще е съотношението в тях между „инерционната” и „иновативна” съставляващи. А то ще бъде такова, каквото го наложат реалното държавно управление и текущите технологични и икономически възможности.

Това е сценарий за текущо оцеляване в криза, без да се поемат значими рискове и ангажименти за технологична модернизация на страната. С голяма вероятност може да се предскаже, че именно по този сценарий ще се развива страната през близките години.

Добрата новина тук е, че много други изостанали държави се развиват по този начин.

През близките години се очаква разместване в таблицата на икономическите лидери в света, в това число и във високотехнологичния сектор. Това винаги дава нови шансове за по-малките и по-неразвити държави. Академичната и университетска наука имат възможности да помогнат на нашата страна да повиши количествено, и най-важното качествено нейния технологичен потенциал. По този начин тя може да заеме по-предно и по-достойно място сред европейските страни.

В заключение на този раздел трябва да се каже, че страната ни понастоящем е в сериозна кризисна ситуация и не се изключва възможността тя да

се усложни и премине през период на по-големи изпитания и трудности. Възможностите за догонващо развитие, в това число и в областта на технологиите, остават твърде неясни и все повече се отдалечават в бъдещето. Същото може да се твърди и за реиндустриализацията в нашата страна. Доколко тези тенденции могат да се променят в положителна посока зависи в най-голяма степен от това, дали управляващите елити у нас ще разберат и осъзнаят своите отговорности и ще поведат страната ни по пътя на защита на нашите национални интереси.

Каквито и нови тенденции да се лансират последователно у нас – за интелектуализация на икономиката и обществото, за устойчиво развитие, за реиндустриализация и т.н., в крайна сметка реалната действителност иска отговор преди всичко на три фундаментални въпроса:

- Какви умения и професионална подготовка ще притежава работната сила у нас;
- Какво е нивото на развиваните и използваните технологии от стопанските субекти в нашата страна;
- Ще се намерят ли собственици на наши или чужди капитали, които да пожелаят да инвестират значителни суми във високите технологии и техническата модернизация.

Отговорът на първия от тези въпроси пряко зависи от състоянието на образователната система, на втория – от потенциала за изследователска и развойна дейност, а на третия – от инвестиционния климат и законодателството в нашата страна. Те трябва да се решават навреме и национално отговорно, защото от тях пряко зависи жизненото ниво на населението.

В течение на много години бяха натрупани много и сериозни проблеми, по които трябва такива активни действия, които са добре апробирани в развитите страни, и които, ако бъдат прилагани последователно, компетентно и внимателно, ще доведат, без съмнение, до желаните положителни резултати. Накратко те могат да бъдат формулирани по следния начин:

1. Не трябва повече да се отлага създаването и функционирането на консултативен междуведомствен орган – „Национален съвет по наука и технологии“, който аналогично, както в развитите страни, под ръководството на Министър-председателя да изготвя становища и проекто-решения в тази област и да координира и следи тяхното изпълнение. В него трябва да влизат компетентни представители на науката, бизнеса и държавната администрация.

2. На база на общоприетите методики „ФОРСАЙТ“, „ДЕЛФИ“ и ИНТЕРНЕТ-мониторинга – и по аналогия с опита на развитите страни, да се привлекат широки кръгове от представители на науката, бизнеса и държавната администрация за определяне на най-подходящите общонационални приоритети за развитие на страната ни. Те следва да бъдат приети от Народното събрание или Министерския съвет, да получат национален статус и да бъдат задължителни за държавната администрация и при финансиране на науката, образованието и бизнеса. **Необходимо е да се увеличи частта от БВП, отделяна за наука и технологично развитие в съзвучие със стратегията „Европа 2020“, която цели превръщането на ЕС в „Съюз на иновациите“.**

3. Аналогично както в развитите страни, активно да се стимулира изграждането на венчърни и гаранционни фондове, които да поемат значителна част от процесите по изследване и внедряване. Тяхното финансиране да се осъществи

при използването на държавен и частен капитал, чрез публично-частно партньорство.

4. Следва да се създаде благоприятна икономическа среда за развитието на корпоративната наука в страната и инвестирането от частния бизнес в научни изследвания и технологично развитие. Целесъобразно е изграждането на изследователски звена чрез публично-частно партньорство.

5. Сегашните 0.4% да достигнат поне 1.5% през близките 5 години и да се удвоят след 10 години. Трябва да се създадат такива условия, че делът на бизнеса в тази дейност през близките пет години да се изравни с отделяните средства от държавата за тази цел.

6. Целесъобразно е да се стабилизира и оптимизира работата на националните и европейски инструменти за стимулиране на научните изследвания, иновациите и технологичното развитие в лицето на Фонд за научни изследвания, Националния иновационен фонд, Оперативна програма “Наука и образование за интелигентен растеж”, Оперативна програма “Иновации и конкурентоспособност” и др.

7. Нужно е фокусиране на държавните инструменти в посока към създаването и укрепването на иновационните посредници от различен тип (клъстери, технологични центрове, научни и технологични паркове, центрове за технологичен трансфер, високотехнологични инкубатори, регионални центрове за технологична експертиза и консултации, центрове за комерсиализация на патентите и интелектуалната собственост), в рамките на националната иновационна система.

Част от тези проблеми са чисто организационни и за изпълнението им са необходими минимални средства. Други изискват последователна държавна политика, подплатена със съответни бюджетни средства. И едната, и другата група от проблеми са важни и трябва бързо да се решават, защото времето изтича.

2.3. Концепция за интегрирано развитие на земеделието в България

Според Организацията на ООН за прехрана и земеделие (ФАО) се очаква търсенето на храни в световен мащаб да се увеличи със 70 % до 2050 г. Световното население от 7 милиарда днес ще достигне 8.5 милиарда през 2030 г. и повече от 11 милиарда до 2050 година. То ще изисква повече храна поради подобряващия се стандарт на страни като Китай и Индия, чието население сега наброява 40 % от населението в света. През последните 40 години е постигнато 170 % нарастване на световното производство на храни на висока екологична цена, като в същото време около 1.4 милиарда са гладни по света, около 1.4 милиарда живеят с по-малко от 1.25 \$ на ден, а в Европейския съюз има над 40 милиона бедни хора, които страдат от недостиг на храна. Световното производство на храни ще трябва съответно да се увеличи на фона на намаляващите природни ресурси поради глобалните промени в климата, в биоразнообразието, във водните ресурси, в състоянието и площта на обработваемата земя. Това означава, че светът ще трябва да произвежда повече храна, като същевременно използва по-малко вода, по-малко земя, по-малко енергия, по-малко торове и по-малко пестициди.

В контекста на нарастващото търсене на храни в световен мащаб и справянето с последствията от промените в климата, екологично и биологично насоченото земеделие следва да има водещо място в икономическото развитие на България.

Българското земеделие е било, е, и ще продължи да бъде един от най-важните структуроопределящи отрасли в икономиката на нашата страна. От 28 % през 1989 год. неговия дял в БВП на страната ни обаче падна на 5,1 % към настоящия момент. Незавидното състояние, в което то се намира сега, се дължи преди всичко на ниската добавена стойност на неговата продукция. Това до голяма степен се дължи на спада в нивото на земеделската наука, особено през последните петнадесет години.

Независимо от тежкото състояние на земеделието, обществото трябва да приложи усилия, да заложи на естествените ни предимства, за да може България да заеме отново мястото си на сериозен селскостопански производител, осигуряващ не само голяма част от продоволствените потребности на страната, но и генериращ значителен износ на качествени биологични храни в Европа, Азия и Америка. Това е възможно само ако се заложи на интензивния път за развитие на селското стопанство, основан на последните достижения на науката в областта на биологията и биотехнологиите, почвзнанието, химията, физиката, математиката и информатиката, както и на електрониката и фината механика. Без широкото прилагане на научните достижения е невъзможно да се постигне качествен ръст в земеделието.

Същността на предложените национални цели е в насочване на усилията за преминаване към научно обосновано интегрирано и биологично земеделие.

Състояние на българското земеделие

Въпреки нарастването на използваната земеделска площ и окрупняването на стопанствата, дялът на земеделието в брутния вътрешен продукт (БВП) и брутната добавена стойност (БДС) неотклонно намалява. БДС създадена от земеделието от 25 % през 1989 г. спада с близо 19 % за периода 2000 – 2012 г. Независимо от европейските субсидии от 2007 насам, дялът на селското стопанство в икономиката (БВП) се свива почти наполовина – от 9.6 % до 5.1 %.

Втори важен проблем е свързан с дуалистичното (двуполусно) земеделие. Данните на Евростат показват, че 5490 фермери (1,5 % от всички по данни за 2013 г.) в България стопанисват 82 % от земята и обработват средно по 672 ха. Двустепенното земеделие е в съотношение – едро 5,500 на брой срещу много дребно – 250 000 на брой. Получава се така, че петте зърнени и маслодайни култури (пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед и рапица) създават впечатлението, че цялото земеделие на България е много модерно и ефективно. За съжаление това не е така и фактите са следните:

- През 2012 год. субсидирането на земеделския сектор достигна рекордно ниво от 1,08 милиарда лева според НСИ.
- Субсидиите на единица площ отиват основно в зърнените и маслодайни култури, т.е. те нямат позитивно влияние върху брутната добавена стойност, произведена в сектора.

Това е резултат от задълбочаването на процесите на поляризация, които наблюдаваме през последните 10 години:

- Растящ дял на растениевъдството в резултат на увеличаване само на зърнените и маслодайни култури;
- Спад на производството и стойността на продукцията в животновъдството, зеленчукопроизводството, овощарството и другите подотрасли;

- Концентрирането върху отглеждането основно на зърнени и маслодайни култури и значително редуциране на производството от животновъдство, зеленчукопроизводство, производство на плодове и тютюн и оттеглянето от производството на соя, памук, захарно цвекло, лен, коноп, цветя и други бе до голяма степен продиктувано от начина на разпределение на субсидиите на единица площ. Според данните на Евростат, България е една от страните, в които субсидиите до момента нямат позитивно влияние върху брутната добавена стойност, произведена от сектора.

Трети сериозен проблем на българското земеделие е свързан със селекцията на нови сортове и хибриди. Последните данни показват, че е налице драстичен срив в сравнение с периода до 1989 г. До голяма степен това се дължи на факта, че създадените сортове не отговарят на съвременните критерии на ИАСАС (Изпълнителна агенция по семепроизводство, апробация и семеконтрол) и по-специално по различимост, еднаквост и стабилност. Като цяло несъответствието с модерните стандарти силно ограничава конкурентоспособността на българските сортове и хибриди не само на световния, но и на националния пазар и е една от причините за резкия спад на дела им през последното десетилетие. Има сериозна опасност в близките години те да бъдат окончателно изместени от вносни семена.

Четвърти, но изключително важен проблем е свързан с пазарите. Традиционно силните пазари на България като тези на бившите републики на Съветския съюз и тези на арабския свят по същество достигнаха своите най-ниски равнища след периода на промените от 1989 година насам. Единствената продукция, която се котира и е конкурентноспособна на световните пазари е първичната продукция от зърнени и маслодайни култури. В значителна степен, но в по-малки обеми това се отнася и за билки, медицински растения, дребни плодове, гъби, мед и някои други.

Структурата на износа на земеделска продукция през 2014 г. илюстрира характера на процесите в българското земеделие.

През 2014 г. от страната са изнесени обработена, необработена земеделска продукция, храни и напитки на стойност над 7 милиарда лева или близо 17 % от целия експорт. **Анализът на данните от експорта показва, че изнасяйки основно първична продукция, България изнася принадлежаща стойност.**

Проблемът с пазарите включва и непостоянството на цените. Механизмът на формиране на световните цени чрез борси дава възможност за резки и понякога спекулативни промени. Особеност на вътрешния ни пазар е разминаването в цените спрямо световния, при това в ущърб на производителите.

Тези факти очертават трите реални области, в които понастоящем предпочитат да работят земеделските производители, а именно зърнени култури, маслодайни култури, както и в нишовите продукти с висока добавена стойност и при които липсват пазарни квоти при това не само в рамките на ЕС. Към този тип продукти могат да се добавят вината, десертното грозде, млечни и месни продукти от местни породи животни и редица плодове и зеленчуци, етерично-маслени растения, всички природно растящи видове като билки, медицински растения, горски плодове, гъби и други като меда и млечно-киселите продукти, отглеждани при условията и изискванията на биологичното земеделие, за които България е една от страните в света с най-добри природни дадености.

Сегашното положение на българската земеделска наука

Успешното функциониране в нашите условия на високотехнологична бизнес структура с интереси в земеделието е пряко свързано със състоянието на българската земеделска наука.

Няколкото плахи опита за реформиране съобразно новите политико-икономически условия доведоха, с малки изключения, до нейното постепенно изолиране от земеделската практика в страната и от научното коопериране както на национално, така и на регионално, европейско и световно равнище, като няколкото добри примера са изключение.

Оказа се, че едрите фермери не проявяват особен интерес към постиженията на българската земеделска наука. Изцяло вносни се оказаха земеделските машини, торовете, инсектицидите и пестицидите и част от консултантските услуги (фирмите в свиневъдството директно канят консултанти от европейските фирми, с които работят). Единствените, които дълго време проявяваха интерес и закупуваха елитни семена от сортовете на българската селекция се оказаха кооперациите и дребните и средни фермери.

В резултат на това българските семена от пшеница, памук, фасул и леща, които до 2002 год. заемаха 100 % от площите, а тези на слънчогледа – до 80 %, ечемика – 80 %, царевицата – 65 – 70 %, понастоящем състоянието е твърде незавидно и изглежда така:

- пшеница – 60 – 70 %
- царевица – 40 – 50 %
- ечемик – 40- 50 %
- слънчоглед – 10 – 15 %.

По-голямата част от семената на зеленчуковите видове (90–95%), овощният посадъчен материал (85–90 %), лозовият посадъчен материал (с изключение на десертните сортове) (60–70%) са вносни. В подобна ситуация се оказаха фуражните култури и производството на фураж.

Подобна е ситуацията в животновъдството.

Птицевъдството и свиневъдството се базират изключително на чужд генетичен материал. В говедовъдството и овцевъдството се извършва интродукция на нови породи (Монбелиард, Мутон шароле, Асав и т.н). Внасят се разплодни животни и семенен материал от различни страни и популации, създадени при различни условия, с различна степен на консолидация, селектирани за специални нужди и т.н., с които безразборно, без какъвто и да е икономически и научен анализ се кръстосват животните от местните породи.

Резултатите са плачевни:

- Липсата на ясна политика и финансова подкрепа редуцира силно използването на модерните биотехнологични методи при ускоряване на процеса по създаване на високопродуктивни и конкурентноспособни български сортове.
- Част от по-младите способни селекционери бяха привлечени от чуждестранни семенни фирми.
- Не бе осъществено взаимодействие и коопериране с водещите световни и европейски селекционни и семенни фирми, които навлязоха в България след 1995 год.

В крайна сметка се оказа, че чуждестранните семенни фирми имат интерес само да внасят семена без да извършват каквато и да е генетико-селекционна или

семепроизводна дейност. Това се осъществява в съседните на България страни като Турция, Гърция и Румъния. Допълнителна причина за това неблагоприятно състояние е, че семената от български сортове се оказаха интелектуално незащитени. По този начин се създаде вакуум, който постепенно бе зает от чуждестранните фирми.

Извън националните интереси и научните програми останаха такива важни за икономиката и екологията традиционни и алтернативни култури (за които квотите на европейско равнище са неограничени) като етерично-маслените култури, билките, дребните плодове (както културни, така и диви – ягоди, малини, къпини, боровинки), гъбите, пчелите и произведените от тях мед и пчелни продукти, местните и изчезващи породи овце, крави и свине. Не бе обърнато нужното внимание на типично български култури като алтернативни източници на биоенергия като сорго, метла, суданка, просо, топинамур (земна ябълка) и редица други, които могат да бъдат отглеждани при почви и условия, които се явяват неблагоприятни за останалите земеделски култури. Не бе проявен никакъв интерес към редки и изчезващи, създадени по пътя на народната селекция овощни, зеленчукови сортове и разновидности, черница, дрян и други подобни. Този вид дейност в съчетание със селския, планинския, културно-исторически и медицински туризъм могат да се превърнат не само в средство за запазване на селските райони, но и в база за устойчив икономически възход на тези региони.

Семенната банка в ИРГР в гр. Садово, която до неотдавна бе гордост на България, е в незавидно положение и има опасност да бъде загубена. Извън съвременното развитие се оказаха проблемите на екологосъобразното земеделие, почвеното плодородие, биологичното земеделие, интегрираната растителна защита, технологиите за поливане и др.

За разлика от семепроизводството, селекцията в животновъдството се извършва изцяло от неправителствени развъдни организации, но и там проблемите не са по-малко. В голяма част от развъдните организации липсват квалифицирани специалисти. Поради липсата на средства, на този етап дейността при комерсиалните породи е сведена единствено до контрол на продуктивните качества, но и той се извършва некачествено поради остарялата физически и морално лабораторна техника. Не се изчислява развъдна стойност. Не се произвежда разплоден материал. Не се използва научния потенциал в страната. В същото време, с наличния генетичен ресурс в животновъдството все още биха могли да се избегнат проблемите на водещите индустриални страни, породени от селекцията по свръхпродуктивност – намаляване продължителността на използване на животните, нарастване на безплодието, влошаване на здравословното състояние и т.н.

Не по-малко важни се оказаха и неефективните административни реорганизации. Преди десетина години внедрителската дейност на земеделските институти бе отделена в специална Служба за съвети в земеделието. По този начин бе откъсната една от основните дейности на земеделските институти.

Към днешно време по-голямата част от земеделските институти се оказаха производители на земеделска продукция. Поради липса на средства селекционната и семепроизводна дейност постепенно замира. Пропуснат беше периодът, когато някои от нашите селекционни институти можеха да се превърнат в самостоятелни или смесени с чуждестранните фирми семенни къщи и по този начин да се положи началото на **частна селекция**, както е в по-голямата част на развитите страни, където държавните институти осъществяват предселекционната част на този общ процес.

Към момента има вече няколко сериозни примера за използване на научните достижения от малкия и среден бизнес. Характерна особеност при тях е, че собствениците на всички тези фирми без изключение са предишни научни работници. Показателен е фактът, че въпреки незначителните разходи, които заделят за самостоятелна селекция и семеипроизводство, тези фирми са в добра пазарна форма, което доказва възвръщаемостта на средствата, вложени в научни изследвания дори и в такива малки мащаби.

В резултат основните проблеми пред българското земеделие могат да бъдат обобщени по следния начин:

- **Общ спад в земеделското производство;**
- **Двуполусно земеделие и като следствие концентриране върху отглеждането основно на зърнени и маслодайни култури и значително редуциране на производството в други области;**
- **Срив в земеделската наука и отсъствие на собствена селекция;**
- **Рязка промяна в пазарната среда;**
- **Износ на добавена стойност и като следствие ниска икономическа ефективност;**
- **Ограничен достъп до финансови ресурси за болшинството средни и дребни фермери.**

Какви мерки е нужно да се предприемат, за да се възстанови и развие земеделското производство у нас?

Възможните мерки могат да бъдат разделени на две основни групи. Първата включва приемането на политически и административни решения, докато втората е свързана с определянето на научно обосновани приоритети на развитието на сектора.

За възстановяването и последващото успешно развитие на земеделския сектор биха имали огромно значение следните политически и административни мерки:

1. Реформа на ССА от страна на МЗХ. Реформата трябва да включва премахване на финансовите ограничения, консолидиране на научните институти в страната.

2. Консенсус, разбиране, нагласа и подкрепа от страна на:

- политическите сили в страната;
- научните среди от БАН, ССА и висшите училища;
- бизнеса и от браншовите организации и НПО за осъществяването на този процес;
- обществото като цяло.

Консенсусът е важен за осъзнаването, че науката и технологиите са изключително важни за икономическия и социален прогрес на страната и че това е единствено възможно чрез консолидирана и добре организирана наука.

3. Нужно е актуализиране на програмата за научно-технологично и иновационно развитие на българската земеделска наука с преформулиране на научните приоритети пред земеделските научни изследвания.

4. Постигане на висока степен на коопериране между всички научни институции в страната, свързана с човешкия потенциал, сградно и инвентарно имущество, поземлено имущество, наличност и състояние на експерименталните бази и не на последно място с интелектуалната собственост.

5. Осъществяване на международна оценка (одит) на научно-изследователската и приложна дейност на ССА като основен координатор на бъдещите дейности.

6. Законови мерки:

- Актуализация на Закона за ССА.
- Приемане на внесената в Парламента „Стратегия за развитието на земеделието в Република България за периода 2014 – 2020 г.”

- Актуализиране на Закона за публично-частното партньорство. В него трябва ясно да се посочи, че подобряването на сътрудничеството между изследователските институти в страната и бизнеса е осъзнат приоритет и е пряка цел на приетата програма за „Иновационна стратегия за интелигентна специализация”. В нея категорично се посочва, че „българската научна система е изолирана от индустрията”. Това бе потвърдено в констатацията, която бе направена от Комисаря за изследвания, наука и иновации към ЕК Карлош Моедаш при неговото посещение в края на септември 2015 год.

7. Създаване на центрове за компетентност и научни клъстери.

8. Създаване на смесени дружества с цел търговска реализация на българската наука, както и на други форми на сдружаване, регламентирани от законодателството на Република България. Възможен вариант е така наречената холдингова структура, която е желателно да се обсъди дали и как е възможно да се приложи особено при приложната дейност на селекционните институти при определен контрол от страна на държавата. Дава се пълна предприемаческа свобода за реализиране на тяхната дейност при условие, че се запазва основното им предназначение да обезпечат националната потребност от семена (напр. при пшеницата, слънчогледа, царевицата, ечемика).

9. Разработването на специална програма за връщане в земеделската наука на наши специалисти, работещи понастоящем в чужбина или в чужди фирми у нас.

Насоки за развитие на земеделието в България

Политическите и административни мерки обаче ще се окажат неефективни, ако не се определят и научно обосноват **генералните насоки за развитие на земеделския сектор до качествено ново равнище**. В този смисъл основната цел на концепцията е очертаване и обосновка на решенията, които ще доведат до качествен скок в българското земеделие, а не просто частичен успех или застой на досегашното ниво. Предварителният анализ показва, че са налице достатъчно предпоставки, природни, икономически и обществени резерви за извършване на подобен качествен скок.

На първо място е важно да се разбере, че земеделието е тясно свързано не само с икономическите и социалните процеси в обществото, но и с процесите в околната среда, като се влияе изключително силно дори и от минимални промени в нея. Поради тази причина **активното управление на природните ресурси** в земеделието е ключов инструмент в търсенето на решение на все по-затруднените производствени условия и в намаляване на последиците от изменението на климата. Без постигане на подобно активно управление на ресурсите и процесите е невъзможно качествено развитие на сектора.

Основен приоритет пред програмата за развитие е осъществяването на производство на достатъчно, здравословна и безопасна храна, без да се вреди на земята, екосистемите и водните източници, в контекста на нарастващото глобално търсене, на икономическата криза и на много по-голямата нестабилност на пазара.

Възможностите за успешното решение на тези проблеми и постигането на качествен растеж на сектора са няколко, но оптимален ефект би се постигнал само при тяхното съчетаване.

Основната цел пред сектора би следвало да бъде **създаването на интензивен, а не екстензивен модел за развитие**. Това налага създаване и внедряване на нови технологии и подходи, като крайната цел би следвало да бъде преход към **интегрирано биологично земеделие**.

Развитието на интегрирано и биологично земеделие кореспондира и със стратегията „Европа 2020“, според която е необходима силна обща европейска селскостопанска политика:

- за да се справи с настоящите предизвикателства, свързани с климатичните промени, чрез намаляване на емисиите на парникови газове, увеличаване на капацитета за улавяне на въглерод и разработване и използване на повече възобновяеми енергийни източници и биоматериали;
- да отговори на нарастващите изисквания на потребителите за по-високи стандарти за качество, по-хуманно отношение към животните и по-добро съотношение между цена и качество на храните;
- да подобри конкурентоспособността и повишаването на производството чрез научноизследователска и развойна дейност, употребата на нови технологии и добри селскостопански практики;
- да гарантира продоволствената сигурност в дългосрочен план за европейските граждани и да се даде отговор на нарастващото търсене на храни в световен мащаб.

Първата стъпка за успешното развитие на българското земеделие е в широкото внедряване на методите на **прецизното земеделие**. Това понятие включва използването на достиженията в областта на информатиката, електрониката и фината механика, химията и биотехнологиите. Прилагането на технологиите за прецизно земеделие би имало следните положителни ефекти:

- Прецизен контрол върху посевите вследствие минимизирането на употребата на торове и препарати за растителна защита;
- Прецизирането на контрола на свой ред ще доведе до оптимизиране на разходите на фермерите;
- Широкото навлизане на тези технологии би довело до стимулиране на развитието на съпътстващите отрасли на българската икономика;
- Технологиите за прецизно земеделие са ключова предпоставка за успешен масов преход към биологично земеделие.

Втора, изключително важна стъпка, е съчетаването на успешните технологии и практики в прецизното земеделие в **единна интегрална форма на управление** както за отделното стопанство, така и за сектора като цяло. Подобна управленческа форма трябва да съчетава в себе си постиженията в областите на математиката, информатиката и икономиката. Не по-малко важни елементи на такава система са постоянният достъп на потребителя до експертни познания и образователни ресурси.

Разработването и въвеждането на подобни системи за интегрален контрол би довело до следните конкурентни предимства:

- оптимизиране разходите на отделните стопанства;
- осигуряване на стабилни добиви независимо от вариациите в околната среда;
- прогнозиране на добивите и съответно подобряване на управлението на сектора;
- гъвкавост на стопанствата при определянето на оптималните култури за отглеждане;

- улеснен достъп до финансови ресурси на национално и на европейско ниво вследствие стабилизирането на продуктивността
- улесняване на прехода към биологично земеделие.

Най-важният момент за формирането на цялостен качествено нов облик на българското земеделие е преминаването към **комплексна биологична насоченост** на стопанствата.

Биологичните стопанства могат да предложат решения на проблемите, свързани с измененията на климата, рационалното използване на водните ресурси и защитата на почвите и могат да бъдат ключов фактор при осигуряване на продоволствена сигурност.

Биологичното земеделие е важен приоритет в политиката за развитието на земеделието и трябва да бъде един от акцентите на Общата селскостопанска политика на България в бъдеще.

Биологичното земеделие осигурява функциониране на алтернативна на интензивното производство земеделска система по възможно най-естествения, близък до природата начин и е набор от цели, принципи и практики, чието предназначение е да се сведе до минимум човешкото въздействие върху околната среда като:

- укрепва екосистемите и опазва биоразнообразието, предоставя възможност на бъдещите поколения да се възползват от съхранената природа;
- отговорно използва енергията и природните ресурси;
- поддържа и използва здрава и добре структурирана и балансирана с макро- и микроелементи плодородна почва;
- забранява профилактичната употреба на антибиотици при отглеждането на животни, като ги замества с хуманно отношение към животните чрез отглеждането им в свободни, открити пространства и насърчава животновъдни практики, които подобряват здравето и продуктивността на животните и намаляват до минимум нуждите от лечение и профилактика;
- забранява използването на минерални торове и пестициди за растенията, като вместо тях се използват подходящ оборски тор в разумни количества; научнообосновано сеитбообръщение с включване на бобови култури и механична борба с плевелите;
- отделя по-малко въглероден диоксид – причина за глобалното затопляне, и намалява токсичните отпадъци;
- абсолютно забранява използването на генетично модифицирани организми;
- изисква избор на растителни и животински видове, устойчиви на заболявания и добре адаптирани към местните условия;
- изисква прилагане на животновъдни практики, отчитащи специфичните нужди на вида;
- насърчава диверсификацията на производството на ниво ферма (отглеждане на няколко земеделски култури и животни), което води до намален риск за доходите на фермата в случай на пазарни кризи;
- създава заетост в селските райони и повече работни места в сравнение с конвенционалното земеделие. Осигурява работа на нискоквалифицирани кадри, които в селските райони имат много ограничен шанс за реализация.

Контролът при биологичното земеделие обхваща целия процес – от производството на земеделската суровина на ниво ферма, през преработката, пакетирането и етикетирането на храната до продажбата в търговската мрежа. Всички оператори във веригата на биологичното производство (фермери, преработватели, дистрибутори, търговци на дребно) задължително сключват договор за контрол и сертификация с акредитирани контролни органи и подлежат на постоянен контрол. По този начин се постига максимална прозрачност и проследяемост на храната от полето до трапезата. Това, от една страна, дава гаранция за потребителите, а от друга страна, позволява в случай на неволна грешка или измама бързо да се открие виновният по веригата. За да бъде един продукт биологичен, той трябва да притежава сертификат.

През последните години биологичното земеделие бележи постоянен ръст и интересът към биологично произведените храни и напитки се засилва в световен мащаб. През 2009 г. биоземеделието в ЕС заема 8,6 млн. ха, или 4,7 % от използваната селскостопанска площ на ЕС-27. В периода 2006-2009 г., средният годишен темп на растеж в ЕС-15 е бил 7,7 % и 13 % в ЕС-12 (през 2009 г. ЕС-15 са представлявали 81 % от цялата площ за биологично производство в ЕС).

В България биологичното земеделие също се радва на постоянно растящ интерес от страна на производители и потребители. За разлика от останалите сектори биопроизводството расте не в проценти, а в пъти. От 2006 г. до края на 2012 г. броят на биологичните оператори е увеличен повече от 9 пъти и те стават 2016, а сертифицираната земеделска земя като площ е увеличена близо 7 пъти – 40 378 ха. От биологичното производство през 2012 г. най-предпочитани са трайните насаждения, техническите и зърнено-житните култури.

С оглед прагматично приложение на биологичното земеделие и постигането на достъпност и разбираемост за широката маса от селскостопански производители, е необходимо:

- изследванията по всички аспекти на биологичното да заемат приоритетно място в действащите научни стратегии, политики и програми;
- да се инициира национална научна програма по биологично земеделие, в която внедряването на научните резултати да бъде водещ приоритет;
- да се обособят центрове за консултации и обучение към всяка областна, общинска и градска земеделска служба в страната, като самите служители изпълняват тази дейност;
- да се разработват и изграждат ефективни модули за едри и дребни стопанства, работещи в биопроизводството със съответните технологични карти, отнасящи се до различни отрасли – растениевъдство, животновъдство, рибовъдство, бубарство, пчеларство и др.;
- да се изграждат акредитирани лаборатории за осъществяване на ефективен контрол и гарантиращи високо качество на производство.

Основните проблеми пред широкото внедряване на биологичното земеделие са следните:

- липса на данъчни стимули;
- банките трудно кредитират биологичното производство и преработка;
- все още само 10% от произведените в България биохрана се предлагат на вътрешния пазар;
- като цяло липсват (или не са внедрени) национални научни и технологични продукти в областта.

Експертите посочват, че българските биологични продукти са качествени и конкурентоспособни – над 90% се изнасят в ЕС, САЩ и Япония. Освен това

България е най-големият производител на биологично розово масло в света, на второ място в ЕС по сертифицирани площи за събиране на диворастящи гъби, билки и плодове и на четвърто място в ЕС по брой на сертифицирани пчелни семейства. Вътрешният пазар на биопродукти е в процес на развитие и постоянно расте броят на търговските обекти, които ги предлагат.

Стратегията за развитие на биологичното земеделие в България следва да има следните цели:

- Увеличаване броя на биологичните производители и преработватели, по-ефективно и конкурентоспособно биологично производство.
- Българските биологични храни и напитки са познати и търсени от българските потребители и се продават добре на международните пазари.
- Ориентирани към практиката научни изследвания, образование, обучение и консултантска дейност в областта на биологичното земеделие.
- Разработване и прилагане на нови технологии за прецизно земеделие.
- Разработване и прилагане на нови технологии за интегрирано управление на земеделските стопанства.
- Всички заинтересовани страни участват активно в разработването и прилагането на националните политики в сферата на биологичното земеделие.

Очаква се изпълнението на предложената концепция да доведе до:

- стабилизиране и повишаване доходите на земеделските стопани чрез осигуряване на достъп до нови пазари на качествени и здравословни хранителни продукти;
- развитие на селските райони и предотвратяване процеса на изоставяне на земите и обезлюдяване на селата;
- стабилизиране на екосистемите, запазване и възстановяване на природните ресурси;
- модерен, устойчив и конкурентоспособен сектор „Биологично земеделие” в България;
- допълнително стимулиране на редица отрасли – електроника, фина механика, информатика, биотехнологии, свързани с въвеждането на технологии за прецизно земеделие;
- качествен скок в развитието на земеделския сектор и постигането на устойчив растеж.

Съществуват няколко ключови проблема, без решаването на които не би могла да се приложи и развива стратегията за развитието на биологичното земеделие в страната ни и то да се превърне в ключово бизнес направление:

1. Проблемът с придобиване и използване на земята в България - да не се позволява прекомерно окрупняване на земи. Има много примери за придобиване на големи площи от български и чуждестранни земеделски стопани и фирми, които имат своя политика несъобразена с национални приоритети за изграждане на биологичното земеделие. Засаждането на земите с култури, които се третират с пестициди, проваля възможностите за биологичното земеделие във всички граничещи с тях райони. Друг пример е взимането под аренда на големи площи и третирането на земята по начин, който води до изтощаването ѝ, което нанася големи вреди на селското стопанство в дългосрочен план, тъй като са необходими години преди амортизираните територии да могат да бъдат използвани за биологично земеделие.

2. Необходимостта от регионални и локални стратегии за развитие на регионите и общините и от съгласуването ѝ с общата национална стратегия. Ако биологичното земеделие стане национален приоритет, всички локални стратегии и

политики на ниво регион и община трябва да се приведат в съответствие с този приоритет, тъй като всички екосистеми са взаимосвързани и това особено се отнася за малка страна като България. Например, засяването на култури, третирани с пестициди, замърсява не само земята на териториите, на които те растат, но и на подземните и наземните водоизточници в съседство. Необходима е експертна помощ, за да се разработят регионални и локални стратегии за бизнес развитие на регионите и общините, в които преобладават малки участъци земя, за които не са необходими големи капиталовложения. Дребните стопани трябва да бъдат подпомогнати да се насочат към култури и поминък, който може да им донесе по-висока добавена стойност.

3. Националната стратегия за развитие на биологичното земеделие изисква много прецизно проследяване на изпълнението ѝ. Основният проблем в България е прилагането и контрола на изпълнението. Много добри решения се взимат на стратегическо ниво, но на практическо не се изпълняват или само частично. Неспазването на някои от изискванията от едни стопани може да доведе до промяна в условията за бизнес с биопродукти в съседни райони. Например, засяването с рапица прави невъзможно производството на биомед от пчели, разположени на десетки километри от третираната с пестициди територия с рапица.

4. Развиване на политики и конкретни мерки за подпомагане на стопаните, които искат да развият биологично земеделие, особено за селското население в планински и полупланински райони, които не са подходящи за крупно аграрно производство. Досега съществуващите мерки за подпомагане на тези стопани, реализирани чрез програмите за европейско финансиране, са или недостатъчни като средства, или неадекватно формулирани като проекти, или твърде бюрократизирани. Тежката нормативна уредба за усвояване на средствата за биологично земеделие, вместо да подпомогне стопаните, всъщност понякога затормозява работата им. Държавната администрация трябва да осъзнае своята роля като инстанция, която улеснява и подпомага определените дейности, и да приложи много по-ефективни подходи за подпомагане на стопаните за целесъобразно усвояването на средствата. Изплащането на субсидии за обработване на земи създаде порочни практики за симулиране на тази дейност само с цел усвояване на средства, но това не е довело до създаване на краен продукт и създаване на реален поминък и заетост. Затова трябва нормативно да се въведат ограничения и да се променят изискванията за получаване на субсидии. Порочните практики следва да бъдат публично оповестявани и държавата преди всичко, а не медиите, да предприеме действия за създаване на обществена нетърпимост към такива практики.

5. Преосмисляне и преустановяване на прилагането на технологични иновации, които използват земята по природонесъобразни и неефективни в дългосрочен план начини: например, производство на биогорива и заемане на земи от необосновано големи фотоволтаични станции. Отглеждането на рапицата за биогориво нанася тройна вреда:

- използва земя, на която биха могли да се отглеждат хранителни култури;
- замърсява почвата с пестициди и възпрепятства биоземеделието;
- допринася за унищожаването на пчелите (български био-пчелари са направили няколкогодишни наблюдения върху поведението на пчели и са констатирани, че смъртта им се причинява освен от пестицидите, с които обилно се третира рапицата като култура, непредназначена за консумация от хора и животни, и от самото растение, което с яркия си цвят и силен аромат предизвиква прекомерно събиране на мед, което води до изтощаване на пчелите и много по-ранната им смърт).

6. Насочване на националните научни ресурси към решаването на проблемите пред широкото навлизане на биологичното земеделие. Тук не трябва да се ограничаваме само с традиционните научни направления; успех може да бъде постигнат само ако се подходи комплексно и в широк мащаб. Българската наука има капацитета и възможностите да допринесе за възраждането на нашето земеделие и прехода му на качествено нов етап.

Биологичното земеделие може да създаде устойчив поминък за селското население в планинските райони, което може да доведе до развитие на семейните ферми и връщане на хората в селата, особено на млади фермери, желаещи да се ангажират с биоземеделие. Важно е да се знае, че в почти 200 села у нас вече не е останал нито един постоянен жител.

Развитието на биологичното земеделие би променило и структурата на аграрното производство и на експорта в полза на традиционни отрасли като производството на плодове и зеленчуци, месо, мляко и млечни произведения, както и би развило потенциала на нови такива като мед и някои от т.нар. „суперхрани“, търсенето на които има тенденция да се повишава.

Необходима е спешна промяна в законодателството в областта на храните, която да облекчи изискванията и процедурите, които да позволят на фермерите да преработват част или цялата продукция от фермата в краен продукт – храни и/или напитки, които да предлагат на краен клиент. Голяма част от биопроизводителите в България в момента изпитват трудности в намирането на подходящи преработватели за продуктите си (кланици, мляко- и месопреработвателни предприятия, мелници, консервни предприятия). Причините са различни - или капацитетът на тези предприятия е прекалено голям за малкото биологични производители, или сертификацията не е приоритет за собствениците, или все още не виждат пазарните възможности. Така се стига до парадокса българска биологична пшеница, ръж и лимец да се изнасят в Германия, където се смилат, пакетираат и се връщат обратно в България под формата на биологично брашно.

Биологичното земеделие има потенциал да помогне за решаването на проблема с обемите и качеството на храните за нуждите на туризма. Произведените (законно) във фермите биологични храни (мляко, млечни продукти, месо и млечни продукти, хляб, консерви, сладка, напитки) биха подпомогнали изключително много развитието на туризма не само в райони със запазено биоразнообразие и природа, но и в основните туристически дестинации у нас. В момента практически всички места за настаняване – от луксозните хотели до малките къщи за гости предлагат на туристите единствено индустриална храна, често пъти произведена на стотици (и дори хиляди) километри от туристическото място. Дори само по този показател българският производител на биологични храни би имал предимство поради факта, че разстоянието до основните туристически центрове рядко би надхвърлило 200 километра.

Заклучение

България има сериозен потенциал да превърне биологичното земеделие във водещ сектор – природни дадености, незамърсена земя, подходящ климат, регламентирана нормативна уредба. Тези усилия обаче трябва да бъдат подкрепени от бизнеса и обществото и също така да бъдат координирани и контролирани на всички нива на държавната администрация.

В настоящия момент поради редица обективни и субективни причини нивото на развитие на българското земеделие не съответства на природните дадености на страната ни и на нуждите и очакванията на обществото ни. Огромни за мащабите на

България ресурси остават неизползвани, което се отразява негативно както от икономическа, така и от социална гледна точка. Недостатъчната ефективност също така води и до липса на стимули за развитието и на други отрасли от българската икономика.

Единствената реална възможност пред нашето селско стопанство, а и пред цялото общество е в насочване на усилията на индустрията и науката за постигане на качествен скок във всички области на сектора посредством масов преход към биологично земеделие. Това е амбициозен план, с много подводни камъни и нерешени проблеми, но единствено възможен ако искаме да запазим продоволствената независимост, да постигнем устойчив растеж на сектора и да осигурим достойно място на българската икономика в европейски и световен мащаб.

Гори, проблеми на горския сектор и управленчески решения

Горите на България заемат 4.1 млн. ha или 37.4% от нейната територия с тенденция към нарастване. Те осигуряват над 80 % от водния отток и основния запас от питейна вода. Като възобновим растителен ресурс и в резултат на дългосрочна научнообоснована горска политика дървесният запас на горите ни се увеличава непрекъснато от 243 млн. m³ (1960 г.), на 405 млн. m³ (1990 г.), на 526 млн. m³ (2002 г.) до около 680 млн. m³ (2015 г.), а годишният прираст достига около 14 млн. m³ (2015 г.). Това води и до увеличаване на поглъщането на парникови газове и до голямо натрупване на въглерод в дъресината. Българските гори изпълняват разнообразни функции: екологични, икономически и социални, към които може да се причислят и някои етични, морални и религиозни ценности, определящи отношението към живота, природата и в частност към гората.

Развитието на лесовъдската наука позволи да се преоценят някои практически действия и те да се насочат към даване на предимство на естественото възобновяване пред създаването на горски култури; на прецизиране на реконструкцията на гори, съобразно природните условия и екологичните изисквания на дървесните видове; променен подход при стопанисване на застаряващи издънкови гори и др.

Счита се, че Европейските страни, в т. ч. и България, са изправени пред четири големи предизвикателства: глобализацията, демографския срив, климатичните промени и енергийната зависимост. Те всички имат отношение към горския сектор, но с различна тежест в отделните райони на страната.

Възможностите за отговор на климатичните промени в горските популации са по-ограничени поради тяхната противоерозионна и противоопустиняваща роля както и по-голямата им възраст в сравнение с земеделските култури. Вниманието на лесовъдите е насочено по-вече към смекчаване на отрицателното въздействие на климатичните промени, тъй като реално те не могат да бъдат избегнати.

Дървесината и някои нейни производи могат да редуцират енергийната зависимост от вносни енергоносители в селата и по-малките градове, където тя е основен източник на отопление.

Глобализацията по дефиниция е всеобхватна, но в горите действат буфери, които забавят и намаляват нейното действие, а те не са за подценяване.

По-съществени проблеми в горския сектор у нас са: здравословният статус на горите, горските пожари, похабяването на дървесина, незаконният дърводобив, браконьерството, структурата на горската администрация и др.

Един от най-големите проблеми на горите днес е тяхното здравословното състояние, което не е добро. Засегнати в различна степен през 2015 г. са около 142 000 ha, от които с повреди от абиотични фактори (ветровали, ветроломи, снеговали, снеголоми и физиологично съхнене) - 105 725 ha, от насекомни вредители - 29 950 ha, от болести - 5 900 ha. и др. Появата на групи от изсъхнали дървета, които понякога се разширяват бързо, създават тягостна гледка от красивия до скоро ландшафт.

Най-голямото зло за горите обаче са пожарите, които унищожават цели екосистеми, в т.ч. растителност, животни и почви. Максимумът на опожарени гори беше през 2000 г., засягайки 57 406 ha т.е. десетки пъти повече отколкото през нормални години. Сателитните снимки на Балканите обаче показват по-голям брой горски пожари у нас в сравнение с Гърция и Турция, където аридните условия са по-силно изразени. Голяма част от горските пожари у нас са антропогенни - предизвикани по невнимание или с комерчески цели. Похабяването на дървесина е вече проблем, защото ветровалната дървесина и сухата дървесна маса не се усвояват пълноценно. Освен това част от строителната дървесина в някои райони се ползва за дърва за огрев, което е недопустимо.

Нерегламентираният дърводобив е все още факт и стотици хиляди кубически метра дървесина се отсичат за дърва. Браконьерството не е спирало, но има промени в контингента на браконьерите.

Посегателство върху горите беше извършено с т.нар. "заменки" на гори върху площ над 3 300 ha, особено през периода 2007-2009 г., които предизвикаха наказателна процедура от Европейската комисия със санкции, поради недопустина държавна помощ.

Управленчески решения, които биха могли да разрешат част от посочените проблеми са свързани и със структурата на горската администрация:

- Принципът на разделяне на контролната от стопанската дейност в горите не може да се осъществява ефикасно в рамките на едно министерство.
- Управлението на Националните паркове и резерватите следва да премине към горското ведомство (Изпълнителна агенция по горите), тъй като МОСВ има предимно други важни контролни функции.

2.4. Туризмът - ключова за България индустрия, фактор за развитието на съпътстващи отрасли в икономиката. Тенденции, проблеми и перспективи

В съвременния свят туристическата индустрия безспорно е сред най-бързо развиващите се индустрии, както като темп и динамика, така и по степента на глобализация. Продължава растежът на туризма като световна индустрия, която вече генерира 9.8 % от световния брутен вътрешен продукт (СБВП) и осигурява директно 3.6 % от заетостта на работната ръка в световен мащаб, а заедно със съпътстващите индустрии осигурява заетост на 10.8 %.

Следователно общественото разбиране и държавното управление, следва да разглеждат **туризма като ключова за България индустрия, която пряко или косвено генерира близо 1/7 от БВП на страната.**

От гледна точка на търговския баланс на страната, **туризмът е „експорт на място“** чрез довеждане на външния потребител до националния ни пазар.

Същевременно **туризмът като индустрия е сериозен фактор за постоянна и временна трудова заетост**, за съхраняване на културно-историческото

наследство и традициите, за развитие на регионите, както и фактор определящ екологичния баланс човек – природа.

Туризмът е и послание, това е посланието, което всяка една туристическа дестинация (страна, регион, селище и т.н.) отправят към света, популяризирайки своята култура, цивилизация, история, архитектура, традиции и др.

Туризмът е и образование, той прехвърля мостове между държавите, регионите, цивилизациите, културите.

България има потенциал да развива 5-те глобални видове туризъм, но не го използва оптимално

България е сред малкото страни, която има природно-климатични и културно-исторически дадености за развитие на 5-те основни вида туризъм, формиращи над 94 % от платежоспособното търсене на туристически услуги в света. Летен/морски туризъм формиращ 52.4 % от общото предлагане на услуги в България, зимен/ски туризъм - 16.2%, културно-исторически - 11.1 %, балнео, спа и уелнес туризъм - 6.6%, селски и екотуризъм - 4.2%, други 9.5%.

Имаме топло вътрешно море с най-слаба соленост като морски курорт, 5 високи планини със 146 върха над 2000 м и ако морският и зимният ски туризъм са с продължителност от по 2-3 месеца, то ние имаме втората в света концентрация на термални минерални води, които позволяват целогодишно използване за рекреативен и рехабилитационен туризъм. Оттокът на денонощие на минералните води е 423 млн. литра, а само този на термалните минерални води е над 272 млн. литра. Имаме изключителна даденост за културен туризъм. До момента са открити и описани над 40 000 културни, исторически и археологически артефакти. Българската природа е може би най-съхранената в естествен вид в Европа и е мощен притегателен фактор за развитие на екотуризма. Като страна член на ЕС, България има най-много защитени площи по НАТУРА като процентно съотношение към общата ѝ територия. Към това трябва да прибавим винен туризъм, приключенски туризъм, ловен туризъм, голф туризъм и др.

Освен факта, че през 2015 г. европейския туризъм има съществено увеличение, съседните на България страни бележат също значителен ръст: Румъния +17% Словакия +16.2%, Черна Гора +15.5%, Словения +11.4%, Сърбия +10.1%, Гърция +8.6%, Хърватия +8.3% и т.н., а единствено България и Турция имат спад за 2015 г.

Съотнесено към общото движение на туристите към и извън България за 2015 г., българските граждани са реализирали общо 4 632 466 пътувания извън страната, което е ръст +11.4%. В този смисъл 2015 г. е първата година за туризма ни след световната финансова криза от 2009 г., в която броят на пътуванията на българи в чужбина (4 632 466) надхвърля броят на посещенията на чужденци в България с цел почивка и ваканция (4 269 102), при това с цели 363 364 пътувания (8.5%).

Този феномен не трябва да се разглежда като случаен факт и инцидентно стечение на обстоятелства, а по-скоро като начало на тенденция.

Възможностите за превръщане на България в дестинация за всички сезони все още не се реализират. Акцентът в рекламата на българския туризъм (макар и недостатъчна), продължава да бъде върху морския и ски туризма, които са сезонни и естествено ограничени. **Не се използва огромния потенциал на богатото културно-историческо наследство на България и възможностите за балнео, спа и уелнес туризма на основите на минералните ни води, които могат да**

превърнат България в целогодишна дестинация за по-платежоспособни туристи.

Летен/морски туризъм - Традиции, но и лош имидж, къс сезон и изчерпващ се потенциал за развитие

Ситуационен анализ

- Данните на НСИ показват, през широкия летен сезон 2015 (юни-септември 2015) България е посетена общо от 4 237 407 чуждестранни граждани, което е със 7.5% по-малко от предходната година. Има спад от 7.3% при чуждестранните посещения с цел туризъм (почивка и ваканция), като са реализирани 2 899 973 посещения.

- Очакваните и анонсирани от Министерство на туризма два нови свръхголеми генериращи пазара като Китай и Индия, от които се очакваше да компенсират спада от руски туристи през 2015 г., общо са реализирали 11 068 посещения в България и практически нямат присъствие на българския летен туристически пазар. Възможни пазари със значително по-голям потенциал за incoming-туризъм в България по-скоро се очертават Израел, Иран и дори Турция.

Силните страни на българския морски туризъм са:

- Добро съотношение качество-цена;
- Много добри природни дадености, умерен климат без екстремно високи температури, добри плажове с фин пясък и ниска соленост на водата на Черно море;
- Добри условия за семейни почивки, както и за специализирани групи, организирани детски курорти и лагери, добри условия за почивка на хората от „трета“ възраст;
- Утвърден бранд на Слънчев бряг за младежки туризъм, отговарящ на младежките очаквания за нощен живот и „екстри“ на достъпна цена;
- Утвърдени имена на морски курорти: Златни пясъци, Албена, Слънчев бряг, Св. Константин и Елена, Несебър и др.

Слаби страни:

- Кратък висок сезон 2 месеца (юли-август);
- Силна пряка конкуренция в морския туризъм от съседите ни (Гърция, Турция, Хърватска). Албания също се развива като потенциален конкурент в морския туризъм;
- Недобре поддържана инфраструктура в курортните комплекси (вътрешна транспортна мрежа, липса на паркинги, проблеми с ВиК и енерго-преносната мрежа);
- Качеството на морската вода по крайбрежната ивица често се влошава вследствие на замърсявания, поради липса на капацитет или отсъствие на пречиствателни станции;
- Слаба рекламна дейност и липса на целеви маркетингов подход към конкретните генериращи пазари;
- Наложилото се имиджово възприемане на България като евтина морска дестинация за алкохолен и парти туризъм, място за постоянни купони и нощен живот;
- Отдръпване на голямата част от платежоспособни клиенти от средната класа на Западна Европа, Великобритания и Скандинавието;
- Задълбочаващи се слабости в качеството на предлаганите туристически услуги, което касае основно липсата на достатъчна професионална и езикова квалификация на персонала;
- Вече изчерпващия се модел на предлагане на услугите “all inclusive”.

Зимен/ски туризъм - Голям потенциал за развитие (повече дестинации, писти лифтове), „зелено“ слънце, но и административен хаос, „зелено“ противодействие

Ситуационен анализ

- България се е утвърдила като лидер на Балканите и Югоизточна Европа за зимен туризъм, като освен, че привлича най-много туристи от съседните държави, продължава да бъде и привлекателен фактор за зимни туристи от основни генериращи пазари като Великобритания, Германия, Русия, Украйна и Израел, които допълват челната десетка на посещенията на зимния туризъм в България.

- България привлича и съществен брой зимни туристи от страни с традиционно силни позиции в планинския и ски туризъм като Италия, Австрия, Франция и др., които са на 11-то, 13-то и 14-то място сред посетителите на българските зимни курорти.

- Легловата база в зимните курорти вече е над 45 000 легла, като заема второ място по брой легла и вид туризъм в страната.

- България има потенциал да приеме над 1.2 млн. чуждестранни туристи в сега съществуващите си обособени курорти (Банско, Пампорово, Боровец, Витоша) през зимния сезон. Анализът на Световната федерация по ски и на водещия световен специалист Лорен Ванат сочи, че България има потенциал за обособяване на 36 ски курорта, от които 12 с международно значение и съответен капацитет на ски пистите и 24 с местно значение.

Страна	България	Австрия	Италия	Франция	Швейцария	Словения
Брой ски зони	36	254	349	325	240	44
Брой лифтове	110	3028	2127	3685	1774	217
Ски посещения в млн.	1	52	23	56	27	1
Население в млн.	7	8	58	64	8	2
Световен ранг	39	12	5	1	27	-
Относ. дял чуждестранни скиори	25%	66%	15%	28%	50%	17%

При правилно планиране международните експерти считат, че на съществуващите развити 4 курорта могат да бъдат изградени 65 допълнителни лифта, което да увеличи почти трикратно техния приемащ капацитет за туристи.

- В последните 5 години България, категорично се е утвърдила на четвърто място сред страните членки на ЕС по ръст на зимния туризъм, според данните на Евростат. Зад България в класацията остават държави с доказани туристически традиции през зимата - Норвегия, Дания, Чехия и Полша и др.

Силни страни:

- България вече е разпознаваем и привлекателен бранд на международните пазари за зимен туризъм;

- Изключителни природни дадености. 30% от територията на България е заета от планина, като на нейна територия са разположени най-високите планини в Югоизточна Европа. В България има 146 върха с височина на 2000 м. ;

- Добра средна продължителност на ски сезона (средно около 130 дни);

- Наличие на достатъчно водни ресурси и повърхностни води за произвеждане на изкуствен сняг;

- Много добро съотношение цена-качество на зимния туризъм в България;

- Добре изградена материално-техническа база - хотели, ресторанти, добро предлагане на ски услуги и съоръжения, много добре подготвени кадри за развитие на зимните спортове, ски и сноуборд учители, планински водачи и пр.;
- Добро съчетаване на класическия зимен туризъм със СПА и уелнес туризма по места и с вино и гурме туризма.

Слаби страни:

- Сезонност с лимитиран времеви хоризонт и пряка зависимост от климатичните условия;
- Недобре определена и неясна държавна политика по отношение на зимния туризъм, което води до липса на баланс, а често и до противопоставяне на стратегическото развитие на зимния и планинския туризъм между местното население, местните власти и инвеститорите от една страна на някои групи еко защитници от друга страна;
- Несъответствие между бързото нарастване на туристическата инфраструктура (хотели и леглова база) и съществуваща инженерна инфраструктура (пътища, паркинги, енерго и ВиК мрежи);
- Наличие на ограничени ски писти като брой и дължина;
- Изключително ограничен и несъответстващ на туристическия поток брой на изградените лифтове и ски влекаове.

Балнео, Спа и Уелнес туризъм (Balneo, SPA & Wellness) - Най-голям потенциал за развитие. Глобален ръст. Световен инвестиционен интерес. Целогодишен продукт

Ситуационен анализ

- Предлагането на туристическия продукт за Балнео, СПА и Уелнес (БСУ) туризъма в България е сравнително добро. Заема четвърто място от всички видове туризъм като формира 6,6% от всички туристически продукти и услуги в България. За съжаление предлаганите продукти на този вид туризъм у нас не са масови и унифицирани и неговите потребители са ограничени, особено като се има предвид огромния потенциал, който страната ни има за развитие на БСУ туризма. Стратегически интерес за инвестиции в България са ареалите за целогодишен балнеолечебен и спа туризъм с минерална вода.

- Увеличаване на възрастната част на населението в Европа, което предполага в бъдеще специална стратегия, ориентирана към туристите на възраст 65+.

- В бъдеще все по голямо значение ще има съчетанието на БСУ услугите с другите форми на специализиран туризъм – морски, културно-исторически, екотуризм, вино и гурме туризъм, голф, приключенски и др., 48% от гостите, ползващи СПА продукт, търсят още един допълнителен вид туризъм, а 27% поне още два вида туризъм.

- Генериращи пазари за България са основно: Русия, Гърция, Германия, Англия, Македония, Румъния, Турция и Израел. Перспективни пазари са: Румъния, Русия, Гърция, Украйна и Сърбия.

- Генерационен потенциал за развитие - 56% от чуждестранните туристите и ползватели на БСУ услуги са хора на възраст между 36 и 55 години. Ползването на тези услуги вече се превръща в начин на живот за тях.

Силни страни:

- България има най-високата концентрация на термални минерални извори в Европа след Исландия;
- България има над 600 находища на минерални води и близо 1600 извора, но от тях се използват под 30%;

- Общият капацитет на минералните води в България е 423 млн. литра в денонощие, като само на термалните минерални извори е 272 млн. литра в денонощие;

- В страната има действащи 65 балнеоложки курорти, редица от тях са с многовековни традиции, датиращи от времената на траките и Римската империя;

- Минералните извори в България освен, че са използвани още от времето на траките и Римската империя и са свързани с наличието на съществени археологически и други културно-исторически паметници и могат да бъдат използвани в съчетание с други видове туризъм, културно-исторически, морски, здравен, екотуризъм, вино и гурме, голф и т.н.;

- Наличие на Европейски Регламент 20/11/24/2013г., Директива ЕС 80/777 и Директива ЕС 80/778.

Слаби страни:

- Нефокусирано, слабо и неефективно таргетиране на този вид туризъм;

- Липса на национална маркетингова стратегия на България, която да я представя като дестинация за БСУ и здравен туризъм;

- Липса на цялостна държавна политика по отношение на развитието на този вид туризъм в България;

- Нецеленасочени и несъобразени практики от страна на МТ, МЗХ, Здравна каса и др., и липса на общи усилия за стимулиране и промотиране на този вид туризъм;

- Тромави, тежки и мудни процедури при концесионирането и ползването на минерални води от страна на желаещите инвеститори и хотелиери;

- Недостатъчни и със слаба езикова подготовка кадри: лекари, медицински сестри, кинезитерапевти, рехабилитатори и др.;

- Отсъствие на единна стратегия за работа с основните корпоративни клиенти в БСУ и здравния туризъм, а именно здравни каси, пенсионни фондове, застрахователни дружества и т.н.

- БСУ туризма тангира и често се преплита с медицинския туризъм, който на свой ред генерира огромни приходи.

Културно-исторически туризъм - Голям потенциал. Тракийското наследство – генериращ бранд. Слаб маркетинг и реклама

Ситуационен анализ

- Ръст на културно-историческия туризъм в световен мащаб. Докато преди 10 г. 40% от туристите в света са практикували този вид туризъм, сега 57% от туристите посочват, че избират културата или културното наследство като основание да пътуват. Културно-историческият туризъм е на трето място с 11,1 процента от всички туристически продукти в България. Основните конкурентни на България дестинации за културен туризъм са: Испания, Италия, Гърция, Турция, Румъния. Генериращи пазари са: Русия, Англия, Германия, Румъния, Гърция, Турция, Италия. Перспективни пазари са: Русия, Украйна, Сърбия, Гърция, Великобритания, Китай, Япония и САЩ.

- Международният интерес към културно-историческото наследство на България става все по-голям и е продиктуван най-вече от културно-историческото наследство свързано с траките и тракийската цивилизация по нашите земи. Тракийското наследство и цивилизация са основен генериращ бранд за културно-историческия туризъм на България, като разпознаваемост и отлика от другите европейски страни.

- **Интересът към културно-историческото наследство на траките може да се превърне в лайтмотив на промотиране на българския културно-исторически туризъм.** Пример за това е изложбата на тракийската култура в най-

големия културно-исторически музей в Европа Лувъра април – юли 2015 г. „Епопея на тракийските царе – Археологически открития на България“.

Силни страни:

- Наличие на голям потенциал, над 40 000 описани обекти на културно-историческото наследство и артефакти (трето място в Европа);
- България става все по-разпознаваема и като дестинация и за културно-исторически туризъм, като в международен план най-вече се отъждествява с траките и тракийската цивилизация;
- Културно-историческият туризъм е не само самостоятелен продукт, но и подходящ за комбиниране с други видове туризъм;
- Международните туристи, които практикуват културно-исторически туризъм демонстрират висока степен на „лоялност“ към дестинацията, с нагласа и готовност неколкосткратно да посещават България като привличат и допълнително хора и от своя кръг приятели и познати;
- Културно-историческият туризъм е изключително благоприятен за брандиране на България като туристическа дестинация с най-висока степен на запомняне на посланията и формиране на интерес сред туристите.

Слаби страни:

- Ниска ефективност на рекламата;
- Непознаване на потенциала за културно-исторически туризъм в България и липса на постоянни канали за информиране на международната туристическа аудитория;
- Правен и административен хаос и неяснота в управлението на обектите, публична собственост (държавна и общинска), каквито са всички обекти на културно-историческото ни наследство, представляващи интерес за туризъм;
- Лоша и неразвита логистика, свързана с обектите на културно-исторически туризъм (вътрешни пътища, достъп до тях, липса на елементарни публични услуги – посотоянен транспорт, липса на сервизни помещения и места за хранене и нощуване в близост до обектите) и т.н.;
- Липса на достатъчно и добре подготвени кадри, притежаващи необходимите културно-исторически и езикови знания;
- Висока конкуренция, както от преките ни съседи, така и от повечето европейски страни в сферата на културно-историческия туризъм, които промотират много по-добре и предлагат завършени и много добре представени продукти, често в съчетание с други видове туризъм, шопинг, вино и гурме, селски и еко.

Еко и селски туризъм - Неразработен сегмент. Възможности за съчетаване с всички останали видове туризъм. Водещ за странични и непознати региони

Ситуационен анализ

Селският и еко туризъм заема 5-то място сред развитите видове туризъм в България с 4.2% дял от всички туристически продукти за страната. Възможности за селски и еко туризъм има на цялата територия на страната като общините, които могат да развиват преимуществено селски и еко туризъм заемат над 55% от територията на България

- Селският и еко туризъм получава значителни възможности за финансиране по линия на европейските програми в земеделието, но липсва ясна държавна стратегия и анализ, както на регионално, така и на национално ниво за ефективно използване на европейските средства.
- Основни конкуренти на България като дестинация за еко и селски туризъм са Испания, Италия, Гърция, Румъния, Турция.

- В изследване на оценката на чуждестранните туристи за България като дестинация за селски и еко туризъм на първо място те поставят красивата природа и чистия въздух 54.1%, природните забележителности 17.1%, голямо разнообразие от растителни видове 15% и др.

- Основните генериращи пазари за България за селски и еко туризъм са Великобритания (33% от посещенията), Западна Европа (24% основно Германия и Франция), съседните балкански страни 19%, Русия 15% и др.

Силни страни:

- България има естествени природни дадености и съществен потенциал за еко и селски туризъм;

- На сравнително малка територия България разполага с възможности за практикуване на еко и селски туризъм в разнообразни с изразена собствена специфика райони, планински, полупланински, равнинни, по поречията на големи реки, по дължина на Черноморското крайбрежие и др.;

- България отдавна предлага еко и селски маршрути, които вече имат международна известност;

- Като цяло оценката на чуждестранните туристи за получената туристическа услуга в еко и селския туризъм е много висока;

- Висока склонност на практикуващите еко и селски туризъм за повторни посещения в страната в различни сезони 54% от идващите в България чужденци са били повече от един път на еко и селски туризъм, а 60% са посетили две и повече регионални дестинации;

- Широка възможност и желание на туристите да съчетават еко и селски с други видове туризъм (морски, планински, културно-исторически, вино и гурме и т.н.) 72% от чуждестранните туристи в България;

- Над 80% то селските общини на територията на България определят туризма като приоритет в своите стратегии за развитие. Сравнително добри средни разходи, които извършва един чуждестранен турист на ден за еко и селски туризъм - 34 лв.

Слаби страни:

- Неразвита и неотговаряща на съвременните стандарти инфраструктура (вътрешни пътища, транспорт, ВиК, електрификация и др.);

- Недостатъчна реклама и целеви маркетинг на България като дестинация за еко и селски туризъм;

- Липса на добре работеща мрежа от ТИЦ-ове (туристически информационни центрове) и езиково подготвени водачи, екскурзоводи във вътрешността на страната;

- Местата за настаняване (селски къщи, къщи за гости, хижи и др.) са твърде разнородни по качество, достъпност и разнообразие на предлаганите услуги;

- Ниско ниво на чистотата и битовата хигиена в редица обекти (това както и слабата информация за достъп до маршрутите и обектите са най-честите проблеми, които изтъкват чуждестранните туристи).

2.5. Ефективно използване на природните суровини до получаването на краен пазарен продукт. Оползотворяване на натуралните продукти за повишаване качеството на живот

Макар и с недостатъчни, България разполага с подземни богатства и суровини. За съжаление, значителна част от тях се изнасят именно като суровини. Целта е да се развият тези видове производства, които ще дадат възможност те да се преработват до краен продукт с много по-висока принадлежна стойност при

реализацията им на пазара. **В момента ние сме суровинен доставчик (в някои отношения) към по-добре функциониращи икономики, които печелят много повече от нас.** Отчитайки обстоятелството, че подземните богатства са невъзстановим природен ресурс (или възстановим за милиони години), от първостепенно значение е задачата за тяхното устойчиво и рационално ползване.

Българската минна индустрия разполага със запаси и производство на:

1. Руди на черни, цветни и благородни метали: желязо, хром, кобалт, манган, молибден, тантал, титан, волфрам, ванадий, арсен, бисмут, кадмий, мед, галий, германий, олово, телур, цинк, злато, сребро, платина.

2. Индустриални минерални суровини: азбест, барит, бентонит, фелдшпат, флуорит, графит, гипс, каолин, магнезит, перлит, фосфат, глини, поташ, зеолит, сол, талк, верникулит, доломит, огнеупорна пръст, кизелгур, креда, охра.

3. Енергийни минерални суровини: въглища, лигнит, природен газ, нефт, уран, антрацит, торф, нефтишисти, шистов газ.

4. Строителни материали: варовик, мергел, глини, кварц, мрамор, трас, пясъци, чакъл, брекча, конгломерат, гранит, сиенит, габро, бигор, монцонит, гнайс, базалт, андезит, травертин, амфиболит, шисти, риолит.

5. Скално-облицовъчни материали: за производство на блокове, бордюри, плочи, павета, мозайка, минерално брашно, венецианска мозайка, сувенири.

6. Геотермални води: на дълбочина от 500 до 3500 м площ около 50 хил. кв.км, температура от 40 до 120 °С, количество - 15- 20 куб м./сек., извлекана енергия до 2000 MWt.

По данни за 2012 г. за общия износ на страната, продуктите на минералносуровинната индустрия заедно с основните метали формират малко под 4 млрд. лв., което представлява много висок принос към общия износ в сравнение с другите индустрии – 10%. Комплексното и пълноценно оползотворяване на минералните суровини, като ограничен и невъзобновяем природен ресурс, е тясно свързано с необходимостта от реализиране на минимални технологични загуби и решаване на основните екологични проблеми, възникнали в резултат на проучвателните, миннодобивните и преработвателните дейности. Изискването за пълнота при изземване и оползотворяване на ресурсите в отделните етапи на технологичните и стокови превръщания – от извличането от земните недра до преобразуването им в крайни продукти се превръща във водещо начало при добива и преработката на природните богатства. Безспорна е необходимостта от наличието и изпълнението на национална стратегия, определяща обхвата и интензивността на тяхното оползотворяване. В противен случай икономическите интереси трудно могат да бъдат управлявани и да се осигури ефективно оползотворяване на съответния минералноресурсен потенциал, важна предпоставка за оптималното му потребление. Самата същност на ресурсите от полезни изкопаеми – тяхната ограниченост и физическа невъзстановимост – поставя въпроса за отговорността пред поколенията с оглед ефективното им използване до получаване на краен пазарен продукт. Когато говорим за производства, които дават възможност за получаване на крайни минни продукти, би трябвало да се имат предвид обективните различия в минногеоложките условия на отделните находища и в природните технологични особености на оползотворяваната суровина. Глобалните икономически, финансови, технологични и екологични проблеми при преобразуването на минералните ресурси в крайни продукти трябва да се решават комплексно и специфично на национално равнище. **Подобно на останалите държави, България трябва да се стреми рационално да използва своя суровинен потенциал, подчинявайки инвестиционните и технологични решения за неговото цялостно оползотворяване съгласно модела и**

изискванията за устойчиво развитие на обществото. В това отношение държавата има своята стратегическа регулативна роля.

България разполага с богато и значимо биоразнообразие – изключително е богатството на лечебни и ароматични растения с високо качество и съдържание на активни съставки поради благоприятното географско разположение на страната. В климатично отношение България е, образно казано, „благословена от Бога страна“. Въпреки малката ѝ територия, в България около 8% от флората се пада на висши ендемични растения, което е значително повече отколкото в другите европейски страни. Редовно се берат и сушат около 750 вида лечебни и ароматични растения (21% от 3 567-те вида в страната), от които 200 вида са икономически значими. Сравнително малък е делът на растенията, които се култивират. Повечето от събираните или култивирани лечебни растения се изнасят непреработени и само малка част от тях се използват в България за преработка до продукти. Продуктите с висока добавена стойност, които се извличат от лечебните и ароматични растения, се използват в хранителната промишленост (хранителни добавки, естествени хранителни аромати), в козметиката (козметични аромати и активни съставки с лечебно действие и др.) и фармацевтичната промишленост (активни екстракти за лекарства, фитопрепарати и др.). Оползотворяването на националното биоразнообразие зависи от три значими за развитието на обществото фактора – култивиране и свързаното с него опазване на биоразнообразието, и преработване до продукти с висока добавена стойност чрез прилагане на екологични технологии и подходи. Това са фактори с висок потенциал за развитие на рентабилна и екологична индустрия, осигуряваща човешка заетост в различни отрасли на националната икономика (селско стопанство и преработваща промишленост). Чрез това развитие България ще защити и развие авторитета си, както и конкурентоспособността си на страна – производител на продукти с природен произход, повишаващи качеството на живот.

3. Здравеопазване

Здравеопазването днес е продукт на дългосрочна здравна реформа, осъществявана непоследователно и разнотилно. Тя започна с промяна на собствеността, децентрализация на здравната мрежа, възстановяване на БЛС и ССБ. От 1998 г. се развиха по-радикални мерки – създаване на закони за здравното осигуряване, за лечебните заведения, за съсловните организации; формиране на НЗОК и развитие на нови отношения при заплащане на медицинските дейности; извеждане на доболничната помощ в частния сектор; промяна в собствеността на лечебните заведения; регистриране дейността на общопрактикуващите лекари (ОПЛ) и на лечебните заведения по Търговския закон. Последва създаването на Закон за здравето, въвеждане на ДДС за лекарствата, финансиране на болниците само от един източник, както и поредица от непоследователни управленски и политически решения, които засилиха дезорганизацията и напрежението в здравната система, регистрирано от медици, пациенти и управленци.

Проблемите и дефектите в здравеопазването бяха и са предмет на много дискусии, има близост в тяхното уточняване, систематизиране и търсене на решения. **Липсва политическа воля за цялостна ревизия на полученото се и приемането на радикални, систематични и последователни мерки като съставна част от нова дългосрочна стратегия.** Сега управленските и политическите решения са частични, липсва баланс между материалните и кадровите ресурси, здравните потребности и обществените очаквания. А състоянието на здравната система е национален, политически, финансов и проблем на националната сигурност.

Важен извод е, че промените в здравеопазването не доведоха до по-добра организация от здравните дейности и удовлетворение от здравните грижи. Принос към намаляването на жителите на страната, наред с миграцията и емиграцията, има влошаването на основни демографски показатели. Населението застарява – ако през 1970 г. българите между 0 - 17 г. са 27,5%, към 2012 г. те са 16,2%, а хората над 65 г. ги надвишават – 19,1%. Раждаемостта от 9,5 ‰ е неудовлетворителна, детската смъртност от 10-11 ‰ остава сред най-високите сред страните в ЕС. Естественят прираст е с трайно негативна тенденция (над -5,5). Заболеваемостта сред застаряващото население нараства, а заедно със смъртността остава трайно свързана със социалнозначимите сърдечно-съдови заболявания. Ежегодно нарастват хоспитализациите.

Законите и правото не могат да дадат или гарантират здравето на здравите и болните хора, неговото опазване или успешното лечение. Те имат за цел да създават добри правила за организация и функциониране на здравната система, за да се постигат по-добра и качествена диагноза и лечение, да се прави по-добра медицина. Свързаните със здравето закони в България не защитават в достатъчна степен интересите на болния и здравия човек. Липсва адекватно съучастие на държавата в нормативното и финансово подсигуриране на здравеопазването и медицината.

Необходими са основен преглед и корекция в здравното законодателство с експертна оценка за ефекта от тяхното въздействие.

Търговският характер на медицината, резултат от регистрирането на ОПЛ и лечебните заведения по Търговския закон, нанесе тежки щети върху морала на медицински служители и пациентите, върху взаимоотношенията между тях, върху мениджърските екипи на болниците, върху подхода и политиката на медицинските фирми при предлагането на лекарства, медицински консумативи и апаратура на българския пазар, върху въвеждането на регламентирани и непрецизирани

плащания от пациенти и техните семейства, върху осъществяването на ненужни, а понякога и вредни за болния човек медицински дейности и пр.

Необходима е подкрепа на усилията за отменяне на действието на Търговския закон върху дейността на държавните болници и ревизия на въздействието му върху дейността на ОПЛ и медицинските фирми.

Финансирането на здравната система и здравните дейности е основен въпрос. Налице е бърз растеж на публичните разходи за здравеопазване: 1995 г. – около 1 млрд. лв; 2009 г. – около 2,9 млрд. лв; за 2014 г. се посочва сумата 4 млрд. лв. Очевидно само даването на пари не е достатъчно:

а) парите се разпределят и употребяват нерационално и сред много субекти, без да се контролират ефективно резултатите;

б) здравната помощ не достига адекватно до всички райони и слоеве на населението.

Здравното осигуряване почива на принципите: универсален достъп до медицински грижи, солидарност в разпределението на разходите, по-добър стандарт на здравните грижи. Универсалното здравеопазване у нас се гарантира чрез задължителни здравни вноски от заплата или доходи, осигурявани от работодателите и лицата. Здравното осигуряване като наука и практика предполага ползването на универсален, основен, минимален, допълващ и заместващ пакет здравни дейности. У нас бе въведен основен пакет здравни дейности за осигурените и техните семейства, който съответства на страни с публични солидарни системи и гарантира с бюджета на НЗОК. Понастоящем министерство на здравеопазването цели въвеждането на основен и допълнителен пакет здравни дейности, което внася елемент на неравностойност.

Здравно-осигурителната система трябва да подsigури здравните услуги за осигурените. За съжаление в България основният пакет здравни услуги в България е популистки по своя характер, тъй като е свръхразширен, недобре остойностен, винаги недофинансиран, недостатъчно финансово обезпечен. А наред с това всяка нова управленска политическа сила включва нови и нови дейности.

Неосигурените са проблем на държавата, но този проблем се прехвърля върху болничните структури, които трупат дългове заради тях. Към 2014 г. здравнонеосигурените в България са почти 2 млн. души. 1 190 000 от тях са трайно пребиваващи в чужбина, 460 000 са трайно бедни, а 254 000 плащат здравна вноска само при тежък и скъпо струващ проблем.

На фона на 23% неосигурени български граждани доброволно осигурените са едва 3%. Доброволното здравно осигуряване или застраховане поема рискове за обезпечаване на здравни услуги или на медицински консумативи. Допълнителното заплащане по договори за медицинска застраховка може да се осъществява към повече от 20 здравно-осигурителни дружества в страната чрез абонаментно обслужване, чрез възстановяване на разходи или чрез смесена форма. Поради факта, че основният пакет услуги в страната на практика обхваща всички възможни дейности, свързани с диагностичния и лечебния процес, доброволното осигуряване се изпразва от съдържание. Оформянето на допълнителен пакет услуги, свързани с част от задълженията по лечението, диагнозата, набавянето на медицински консумативи и условията, при които се провежда лечение, би го изпълнило със съдържание, би засилило интереса към него и би разтоварило основната система за финансиране.

Здравноосигурителната вноска за работещ българин е 60 лв, докато държавата внася за лицата, които осигурява (деца и пенсионери) по 20-22 лв.

Следователно работодателите и работещите дават 67% от приходите на НЗОК, а държавата – около 33%. Държавата остава най-нередовният и неадекватен платец на здравноосигурителни вноски. През периода 2000–2013 г. общите разходи на домакинство за здравеопазване нарастват с 74,86%, докато публичните средства се увеличават едва с около 18,82%. Публичните средства за здравеопазване достигат 3,2 – 3,3 млрд. лв, включително за 2016 г. Отчита се обаче, че частните средства за здравеопазване формират допълнителна сума от 2,8-2,9 млрд.лв, които населението плаща от джоба си по непрецизиран режим за лекарства, консумативи, прегледи, трудова профилактика и др. Високият дял от 46-48% на средствата, които населението плаща от джоба си, ни нарежда на първо място между страните от ЕС. В тях се приема за разумно доплащане до 20%. Впечатляващи са изводите, които настоящият управител на НЗОК формулира през 2014 г. в публичната преса, че: а) основният пакет здравни дейности не е остойностен по икономическите елементи на дейностите, независимо от ежегодно приемана методика; б) данните за видовете и дейностите, финансирани от НЗОК, в НСИ са силно деформирани или липсват, а те служат като база за изчисляване на степента на риска при здравна осигуровка; в) годишните финансови отчети на НЗОК през последните 5-6 години не са публикувани и остават тайна за българското общество и за хората; г) задължителното здравно осигуряване на практика не управлява постъпващите средства, а само ги разпределя на базата на утвърден от Народното събрание основен пакет. Още по-впечатляваща е информацията, че от 2006 г. по отношение на болничната помощ в общия бюджет за разходите на НЗОК винаги има недостиг от около 2 млрд. лв.

За здравеопазване в България се отделят 4% от БВП. През 2016 г. той е 88,2 млрд. лв. И двете стойности са сред най-ниските в ЕС. Реално разходите в здравеопазването надминават 6%, като се включат кешови суми, лекарственият пазар, медицинските консумативи. Увеличаването на средствата за здравеопазване е неизбежна необходимост. Това може да стане само като се заделят повече средства от държавния бюджет, направят се реални стъпки за пълноценно включване на доброволното здравно осигуряване (застраховане), а в по-далечен план се предвиди и увеличаване на индивидуалната здравна вноска. Равностойното участие на държавата в набирането на средствата по здравното осигуряване е важен мотивиращ фактор за „излекуване” на здравната система.

Стабилизирането на НЗОК като фактор в здравно-осигурителната система е изключително важно. Ако доброволноосигурителните фондове се развиват пълноценно, те ще доведат до така мечтаната реална демонополизация. Стремещът към самоцелна „демонополизация” в НЗОК в настоящия момент трябва да се приеме като рисков.

Като реални проблеми на здравноосигурителната система понастоящем трябва да се приемат: загубеното доверие в системата на задължителното здравно осигуряване; всеобхватният основен пакет от здравни услуги; липсата на допълнителен пакет здравни услуги като основен фактор, спъващ развитието на доброволното здравно осигуряване; незадоволителното и неадекватно съучастие на държавата в здравно-осигурителния процес; намесата на много частни интереси в здравната система и липсата на нормативно утвърден списък на медицински изделия. Това очертава и възможните решения:

- заделяне на достатъчно средства от държавата за цялостно покриване на основния пакет здравни дейности;
- адекватно участие на държавата със здравни вноски за лицата, осигурявани от нея;

- ревизия на обема медицински дейности в основния пакет и разработване на допълнителен пакет медицински дейности като стимул за развитие на доброволното здравно осигуряване и за засилване на интереса на неосигурените лица;

- разработване на държавни регулативни норми по конфликтни позиции, довеждащи до изкривяване в здравната система (като разкриване на нови болници, закупуване и рационално използване на скъпоструваща медицинска апаратура, регламентация на цените и доставката на медицински консумативи, апарати и др.).

Тези мерки биха помогнали за завръщане на доверието в задължителното здравно осигуряване и очакванията за по-добро сътрудничество на населението.

Налице са много проблеми в организацията на здравната система и ясното регламентиране на задачите и задълженията на участниците в здравните дейности.

Общопрактикуващи лекари. Още с въвеждането на институцията „ОПЛ” се регистрираха поредица от несполучливи решения. Те трябваше да се превърнат в началния „страж” на здравната система, посрещайки и максимално обслужвайки болния човек. Очакваше се в доболничната помощ да бъдат решавани до 80% от здравните проблеми. На практика ОПЛ се превърнаха до голяма степен в администратори. Обезсмисли се притежаването на специалности в други области на медицината, което не бе използвано за тяхното обединение в колективи, кооперации или под друга форма. Липсват стимули за придобиване на специалност „обща медицина”. Следдипломното обучение се провежда незадоволително и формално. Липсват условия за професионално развитие, важен фактор за привличане на млади лекари. Регистрирането на ОПЛ като еднолични търговци изтегли заплащането им по капитация, а не по резултати от дейността им. Понастоящем се прави опит ОПЛ да бъдат натоварвани с дейности по профилактиката, диспансеризацията, ранното откриване на хронични болести, но тези усилия не се посрещат с ентузиазъм.

Необходима е ревизия на задълженията, квалификацията, заплащането и очакваните резултати от дейността на ОПЛ, а заедно с тяхната асоциация трябва да се намерят пътища за подобряване на несполучливия продукт, който се получи в резултат на реформата.

Незадоволително е използването на специалистите в извънболничната мрежа, които се деквалифицират заедно с общопрактикуващите лекари. В двете групи се наблюдава сериозен процес на застаряване и липса на нови кадри.

Спешната медицинска помощ бе подлагана на много експерименти. Тя функционира в инфраструктура, включваща 28 областни центъра, 198 филиала в общините и над 370 мобилни екипи. Липсват стимули за получаване на специалност по спешна медицина. Не са решени добре проблемите със специализацията и възможността за професионален растеж. Относително бавно върви обновяването на автомобилния парк и оборудването на линейките. Санитарната авиация е повече предмет на частна инициатива, отколкото на държавническо решение в разумни граници. Съществен успех е приемането на Концепция за развитието на спешната медицинска помощ. Тя трябва да бъде подкрепена с адекватно финансиране, насочено и към инфраструктурата, и към мобилния парк, и към кадрите. Персоналът от над 7000 души, ангажирани в спешната медицинска помощ, остава с недобро заплащане, с незадоволителен обществен и медицински престиж и недостатъчна

привлекателност на тази професионална група. А това е необходимост, за да се очаква решаване на проблемите.

Болнично здравеопазване. През 2001 г. в България са регистрирани 244 болници. През 2012 г. те са 312, а към 2016 г. достигат 360. Частните лечебни заведения за болнична помощ надминават 120. Броят на лечебните здравни заведения остава неразумно висок за страната. Мястото на държавното управление в ръководенето и насочването на този процес е неадекватно. Държавата трябва да разчита на определен брой държавни и общински болници, които да оформят скелета на здравната система на страната. Когато този скелет е несъразмерно развит, населението остава болно и недоволено. При наличието на 4 медицински университета и 6 медицински факултета за страната са достатъчни 6-7 университетски болници. Широкото акредитиране на частните структури като университетски звена изпразва от съдържание това понятие. Правилният подход е акредитирането на клинични звена и отделни кадри като университетски, докато сегашният подход отговаря повече на лобистки или частни интереси. Областните болници са задължителен елемент от националната здравна карта и трябва да бъдат подкрепени с определен брой общински болници, чието съхраняване и подкрепа от държавата и общините трябва да бъде гарантирано, за да може да бъде обслужвано населението и в най-трудно достъпните региони. Мрежата от частни болници има само подкрепящ характер, засилващ елемента на конкуренция и създаващ по-благоприятни условия за лечение на определени групи от населението.

Опитът за регулиране на броя на болниците чрез въвеждането на ниво на компетентност е много дискутабилен. Процесът на категоризиране на болниците се развива при траен недостиг на кадри, при неконкурентност на обезпечаването с апаратура и допълнително тласка пациентите към платени дейности, често при невъзможност да пътуват до лечебни заведения за изследвания или лечение (поради възраст, липса на време, превоз или средства). Същевременно държавата изпуска регулацията на лечебни заведения по високо платени дейности, оставя неравномерното разпределение на частните болници и високоспециализираната апаратура по региони и по брой обслужвано население.

Регистрирането на болниците по Търговски закон, базирано на неолиберални схващания, предполагаше благоприятното действие на пазарната конкуренция. Оказа се, че тези принципи не действат според очакванията. Болничният сектор се променя трудно и като инфраструктура, и като ниво на културни контакти. Закриването на болниците се оказва труден и често политически чувствителен процес. Научната практика предполага два механизма на реструктуриране: на базата на пазарна конкуренция, подходяща за високо развитите страни или чрез регулативни действия на държавата, основно на базата на национална здравна карта. Подобни регулативни действия в България липсват, закъсняха и създават определени трудности.

За периода 2000–2010 г. хоспитализациите на пациенти в болнични звена нарастват със 66%, а отделяните от НЗОК средства за болнична помощ – с 55%. Основният модел на финансиране остава клиничната пътека, като се набляга на контрола от НЗОК, от Медицински одит, от Министерството на здравеопазването. Този модел е дефектен, тъй като работата на случай, на бройка е основен стимул за свръх- хоспитализацията. Щом заплатата на медицинския персонал зависи от лекувания брой пациенти, последният ще расте.

Промяната или рационализирането на модела на плащането е важно пред условие, за да се търси регулация на разходите в болничното здравеопазване, като се насочват усилията към заплащане за резултати

от лечението, за качество на лечението, а не на количеството лекувани болни.

Медицински кадри. През последните 10 години многократно се повдига въпросът за намаляването на медицинските кадри по групи и по специалности. Проблемът добива критични размери в някои специалности. Така детските хирурзи са около 30 и са концентрирани основно в университетските градове. Неонатолози има само в 5 града. Ревматолозите са 109 при масовост на тази патология. Патоанатомите са около 120, половината пенсионери. Не достигат 405 педиатри, най-малко 450 общопрактикуващи лекари. Недостигът е по-силно изразен в някои региони на страната. Докато в София са концентрирани 28% от лекарите, то Смолян, Търговище и др. техният дял е едва 1% от националната квота. Фактът, че броят на лекарите според националната статистика се задържа около 28000 е измамен, тъй като е налице застаряване на лекарското съсловие, а процентът на работещите пенсионери трайно нараства. Делът на младите лекари варира едва около 5%, а процесът на миграция и емиграция се осъществява в два тласъка – след завършване на висшето образование и след получаване на медицинска специалност. Драматично се чувства липсата на медицински сестри и акушерки, чийто брой намаля над 50%. Възможното компенсирание с чуждестранни специалисти се регистрира за страната в скромни размери.

Ако държавата не инвестира, за да повиши възнаграждението на медицинските специалисти в близки срокове, ще плати двойно и тройно по-късно и за кадри, и за здравето на населението.

Профилактичният подход към заболяванията у човека е осъзната необходимост. Профилактиката е доказано по-евтиният път към здравето и вероятно затова интересът към нея е по-слаб или ограничен до задължителните и рискови за държавата области. Системно профилактирани в миналото групи в годините на прехода бяха изоставени. Това са области като училищното здравеопазване, трудовата хигиена и профилактика в предприятията, грижата за социалнозначимите заболявания, специализираните грижи за жените във фертилна възраст и за гериатричното население. Непълноценна е здравната информация, недостатъчни са усилията за медицинската култура на населението, епизодични са усилията за промоция на здравето. Създаването на документ като „Цели за здраве 2020“ предполага усилия за подобряване на здравните показатели на населението. За децата до 16 г. възраст грижата е поверена основно на общопрактикуващите лекари. От тях се очаква да поемат и повече задължения по профилактиката и диспансеризацията на по-възрастното население. В страната се развиват профилактични програми по отношение превенцията и контрола на заразните болести, на полово предаваните инфекции и СПИН, на безплодието и нежеланата бременност, на зависимостите и психичните разстройства.

Лекарствена политика. Необходимостта от търсене на по-рационални решения е видима и с обществена значимост. Поради това се раждат идеи като фармацевтичният „Пакт за стабилност“, въвеждането на т.нар. „ценови коридор“ за лекарства от позитивния списък, частично платени с публични средства, усилията за въвеждане на повече генерични форми. Стремешът е НЗОК да поеме по-голям процент от стойността на лекарствата, така че дялът за доплащане да не надминава повече от 60%. Очаква се тези усилия да доведат до поевтиняване на около 600 лекарства. Усилията трайно трябва да бъдат насочени към намаляване на процента за доплащане на медикаменти, налагането на генерични форми, гарантираното реимбурсиране на лекарствените форми при социално значими заболявания, както и стимулиране на медикаментозната профилактика при застрашени групи.

В настоящия момент три основни дисрегулации в здравеопазването и медицината очакват решение:

- корекции в системата на финансиране на здравната система;
- промяна в търговската регистрация на изпълнителите на здравни дейности;
- перспективно планиране на медицински кадри и мерки за засилване на привлекателността и престижа на медицинските професии в страната.

Наред с това е желателно най-после да навлезе електронната регистрация във всички елементи на здравната система, което би облекчило контрола и повишило прозрачността

4. Решаване на демографския проблем

Духовното развитие, предполагащо високо самочувствие и достойнство, заедно с повишаването на благосъстоянието на българските граждани и нивото на здравеопазването ще създадат необходимите предпоставки за постепенно разрешаване на острата демографска криза в България. Демографската политика е комплексна и нейните резултати зависят изключително много от степента и динамиката на икономическото развитие, както и от взаимната интеграция и устойчивост на различните политики в страната.

Комплексният характер означава, че активната демографска политика не е приоритет и задължение само на едно министерство. Нейните успехи зависят от подобряване на системата на здравеопазване, на образование, от икономическото развитие и т.н.

Основна цел на държавата би трябвало да бъде осигуряване на условия за по-добро качество на живота и за постигане на по-добър човешки капитал чрез повишаване дела на младите хора с високо образование и квалификация и подобряване качеството на образованието.

По пътя на развитието си страната ни е надмогнала различни кризисни сътресения. В първите десетилетия на XXI век драстично се налагат предизвикателствата от последиците на три взаимно преплитачи се кризи – социално-икономическата и духовната, които водят до демографската, повлияни през последните години от глобалната финансово-икономическа депресия. Основен проблем е превъзможването им, което изисква управленски и политически действия и обществена активност на базата на познаване на състоянието на населението и ориентация за перспективите на демографското развитие на страната.

Известно е, че по редица демографски показатели България се нарежда сред страните с най-лоши равнища на показателите в Европа и дори в света. Става дума както за досегашните равнища на показателите, така и за прогнозните им стойности през следващите няколко десетилетия. Като най-ярки примери могат да се посочат три от тях: висока смъртност (брутният коефициент за смъртност от 14,7‰ през 2011 г. нарежда България сред деветте страни в света с най-висока смъртност); висока степен на остаряване на населението (относителният дял на лицата над 65 години от 18,6% нарежда страната сред първите десет страни в света с най-застаряло население); голям и бърз спад в броя на населението на страната (според последната ревизия от 2012 г. на „Перспективите за развитие на населението до 2050 г.“ на Департамента по населението на ООН България е сред десетте страни в света, за които се предвижда най-голямо съкращаване на населението до 2050 г. спрямо равнището от 2012 г.). Към тези показатели могат да се посочат и множество други, не по-малко важни за развитието на населението и значими за общото социално и икономическо развитие на страната, поради което специалистите означават периода като демографска криза.

Най-важните демографски проблеми могат да се обобщят до следните:

1) Дългосрочно намаление на населението вследствие на естественото му движение, което означава превес на смъртността над равнището на раждаемост. развитието на раждаемостта е неблагоприятно не само от гледна точка на поддържаното вече двадесет години ниво под равнището на заместване на поколенията, но и поради лошите му качествени характеристики.

2) Допълнително влошаване на показателите за възпроизводство на населението в резултат на продължителното отрицателно външномиграционно салдо на страната. Пряка последица от емиграцията (при отрицателно миграционно салдо) е намаляване броя на населението.

3) Засилване на процеса на стареене на общото население.

4) Задълбочаване на вътрешно териториалните диспропорции в демографските структури на населението.

5) Неблагоприятни изменения в някои от качествените характеристики на населението. Това се отнася най-напред до тенденциите в изменението на здравословното състояние на населението у нас (донякъде свързани и с процеса на смъртност). Към този кръг от проблеми могат да се добавят и измененията в демографските характеристики на работната сила: намаление на размера на населението в трудоспособна възраст; остаряване на работната сила; абсолютно и относително увеличаване на жените в разпределението ѝ по пол; промени в образователната ѝ структура и други.

Намаляването на населението на България, продължаващо вече четвърт век, с перспектива да продължи и през следващите десетилетия, поставя в нова геополитическа ситуация страната, намалява шансовете ѝ за влияние, отразява се на националното самочувствие на гражданите ѝ. Това обстоятелство поражда необходимостта да се търси компенсация в осигуряването на по-висок жизнен стандарт на този по-малоброен състав, по-добро качество на живота и условия за личностна и професионална реализация, каквито примери не липсват за страни с подобни или по-малки по размери територии и население. Необходимо е координиране на усилията на всички нива в държавното управление.

Особено вредни са несъгласуваните, популистки решения на дребни проблеми с краткосрочни предизборни цели. **На този етап липсва реален политически и обществен консенсус за това как би следвало да се включи демографският проблем в цялостната система за духовно и материално развитие на ЕДИННАТА БЪЛГАРСКА НАЦИЯ.** Анализите на съвременните тенденции в демографското развитие дават възможност да бъдат предложени някои мерки, които биха могли да доведат до промени в тях.

По отношение на цялостното възпроизводство на населението е важно да се спазват следните принципи в политиката по населението:

- Осъзнаване на управленско равнище на нарастващата значимост на човешкия фактор за икономическия растеж и последствията на демографската криза за социално-икономическото развитие.

- Съобразяването на политиките за населението със закономерностите на демографското развитие и инерционния характер на процесите предполага устойчивост на прилаганите мерки.

- На вложените средства за стимулиране на демографския растеж следва да се гледа като на социални вложения с висока възвръщаемост.

В областта на раждаемостта могат да се предложат следните мерки:

- Осигуряване стабилност на целесъобразните политики и на доказалите ефективността си мерки за стимулиране на раждаемостта.

- Поощряване на двудетния модел на семейство, доминиращ в представите на преобладаващото мнозинство като идеален брой деца.

- Смяна на принципа „колкото повече, толкова по-добре“ с нов принцип – „повече, но и по-качествено“. Това означава да се стимулира раждането на повече деца в семейството, но като се има предвид и тенденциите към по-високо образование и квалификация.

- Формиране на нови критерии за по-ефективно и по-справедливо разпределение на детските надбавки и на семейните помощи като важни инструменти за подпомагане на семействата с деца в България (въвеждането на диференциран подход, съобразен с линия на бедност, минимален гарантиран доход и др. показатели, както е при изплащането на други социални помощи, а не изплащането им “на калпак”).

- Реално обвързване на детските добавки с посещението на училище, при възможност обвързване и с успеха в училище; намаляване на възрастта, до която да се получават, примерно до 16, съобразено със задължителността на основното образование.

- Въвеждане на цялостен подход за подкрепа на семействата и децата чрез обвързване на социалните помощи със социалните услуги и с цялостна оценка (а не само оценка на семейните доходи) на грижите за детето в семейството.

- Засилване на контрола на специализираните държавни органи върху приложението на законодателството за защита на труда на жените и майчинството.

- Извеждане като фокус на политиките за населението решаването на проблема за съвместяването на професионалните и семейните роли – възлов проблем на съвременните демографски политики на Европейския съюз – с комплекс от мерки, облекчаващи функциите и отговорностите в домашна среда – гъвкави режими на труд, дистанционни работни места и др.

- Повишаване на контрола върху родителите, отговорни за целевото използване на социалните придобивки и финансовите средства, предоставени от държавата за стимулиране на раждаемостта и отглеждането на децата.

- Специализирани програми за повишаване на сексуалната култура на учениците и младите хора и прилагане на семейното планиране при осъществяване на репродуктивните им нагласи.

- Увеличаване на контрола върху обхвата на децата в училище за обучение с оглед намаляване на прекомерно ранната брачност и раждаемост. работят и получават доходи, трябва да се осигуряват на базата на доходите си.

В областта на миграциите могат да се посочат като необходими на сегашния етап следните мерки:

- Усъвършенстване на законодателната основа на имигрантската политика на страната в условията на глобализация и пълноправно членство в европейската общност.

- Разработване на програми за интеграция на имигрантските общности у нас и пълноценното им включване на пазара на труда.

- Да се въведат стимули за връщането в страната на наши емигранти в частта им като подготвен човешки капитал (особено с акцент върху българите в чужбина).

Намаляване на смъртността, повишаване на продължителността на живота и използване на труда на хора, навършили пенсионна възраст

Подобряването на здравните услуги може да се окаже факторът, чрез който да се постигне желаното намаление на смъртността в България до 12‰. Прегледът на основните причини за смъртността в България показва, че три групи (класове заболявания) причиняват от 70 до 85% от смъртните случаи. Това са клас IX – болести на органите на кръвообращението, клас II – новообразувания и клас XX – външни причини за заболяемост и смъртност, като последната група е по-значима

във възрастта до 34 години. Тези факти дават възможност за провеждане на целенасочена политика за подобряване на здравеопазването в страната.

Предвид демографските проблеми на България, особено внимание трябва да се обърне на ефективното използване на труда на хора, навършили пенсионна възраст. Те представляват огромен професионален ресурс, който е жизнено необходим на нашата икономика.

Интегриране на ромите в обществото

Ефективно прилагане на мерките базирани на “Националната стратегия за интегриране на ромите 2012-2020“ специфични позходи, съобразени с различните групи в ромската общност. Създаване от администрацията на действащи и ефикасни програми за обучение на ромските деца и подрастващо поколение и социалното им включване. Образователна интеграция с използване на утвърдените практики в света.

В областта на обезлюдяването на региони могат да се приложат следните мерки:

- Териториите с ускорена депопулация следва да се дефинират като райони със специфични проблеми и към тях да се прилагат мерки за целенасочено подпомагане, задължително синхронизирани с мерките в областта на миграциите.

Реализацията на тези потребни на обществото политики би дало тласък при създаване на условия за национално съгласие и обществена консолидация по решаването на проблема за намаляващото население на страната като въпрос от първостепенна важност; при обединяване на усилията на органите на законодателната и изпълнителната власт, на структурите на гражданското общество и заинтересованите от развитието на човешките ресурси работодателски организации; при създаването на материални и финансови условия за реализация на допълнителните мерки в изпълнение на Стратегията за демографско развитие на Р България и при съответна подкрепяща медийна среда.

6. Национална сигурност и отбрана

Съгласно различни концептуални и стратегически документи мерките осигуряващи националната сигурност са:

- поддържане на въоръжени сили;
- повишаване степента на гражданската отбрана и готовност за действие в аварийни ситуации;
- създаване на подвижност в инфраструктурата на държавата;
- поддържане на разузнавателни служби за разкриване на заплахи;
- защита на поверителна информация.

Три са основните фактори на националната сигурност на България:

1. степента на развитие и ресурсите на страната;
2. ефективността на външната и вътрешната и политика;
3. участието на България в колективните системи за сигурност и икономическо развитие.

Политиката на Република България в сферата на сигурността трябва да се изгражда върху ценностите на демокрацията, на националната ни култура, правата на човека и гражданина, на равните възможности за развитие на личността, както и на Конституцията на страната и основополагащите актове за гарантиране на международната сигурност. Крайният продукт и същинският смисъл на понятието "национална сигурност" е защитата на отделния гражданин, неприкосновеността на неговата свобода и достойнството му.

Стратегията за национална сигурност на Република България (приета с решение на Народното събрание на 8 март 2011 г.) принципно определя националните интереси и необходимите условия и предпоставки за тяхното реализиране чрез неутрализиране на рисковете и заплахите за страната и нейните граждани. Националните и секторните приоритети и политики за сигурност са насочени към защита на националните интереси с отчитане на динамиката на средата за сигурност, при оптимално разпределение на ресурсите за постигане на ефективно управление на системата за сигурност.

След присъединяването на Република България към НАТО и Европейския съюз (ЕС) стратегията за сигурност излезе от националните рамки и вече е част от общите усилия на страните от двете организации. Рисковете и заплахите за сигурността на републиката и нейните граждани до голяма степен съвпадат или са сходни с тези, които застрашават и другите страни от ЕС и НАТО.

Формирането на политика за национална сигурност е отговорност на Народното събрание, Министерския съвет и Президента на републиката. Народното събрание прие Програма за развитие на отбранителните способности на въоръжените сили на Република България 2020 (Програма 2020). Документът определя параметрите за развитие и основните насоки за изграждане на отбранителните способности до 2020 г., като отчита фундаменталните изменения в геостратегическата среда за сигурност. Основният фокус се премества от структурни и организационно-щатни промени към развитите на отбранителните способности чрез модернизация, което трябваше да стане факт преди години.

Във всеки един момент е необходимо адаптиране към променящата се среда за сигурност, което налага ново степенуване на приоритетите в политиката за сигурност, включване на цялостния институционален потенциал на обществото, прилагане на нови форми на взаимодействие между държавата, бизнеса и неправителствения сектор, каквото например е публично-частното партньорство.

Разширяването на социалния обхват на политиката за сигурност поставя нови предизвикателства пред институционалната координация между структурните управленски звена и интегрирането им като компоненти на системата за национална сигурност.

Общата и секторните политики за сигурност на Република България трябва да се основават на оценка на средата за сигурност с цел осъществяване на националните интереси и развитието им. Секторните политики се отнасят към финансовата и икономическата сигурност, социалната сигурност, енергийната сигурност, отношенията човек – природа, правосъдието и вътрешния ред, външната и отбранителната политика.

Стратегическа цел на отбранителната политика е защита и утвърждаване на националните интереси чрез развитие, усъвършенстване и използване на адекватни отбранителни способности и изграждане на оперативно съвместими въоръжени сили, способни да изпълнят целия обем от задачи, породени от тенденциите в развитието на геостратегическата среда на сигурност.

Въоръжените сили на Република България трябва да осигуряват военната сигурност на страната, да участват в колективната отбрана на НАТО и в реализирането на общата политика за сигурност и отбрана на ЕС. Те трябва да са гарант за суверенитета, независимостта и териториалната цялост на страната.

Приоритет на отбранителната политика следва да е развитието на модерна отбранителна институция, основана на интегрирана система за ефективно управление на отбраната под парламентарен и граждански контрол, но недостатъчните средства за ново въоръжение и техника силно затрудняват поддържането на вече постигнатите способности и възпрепятстват придобиването на нови от години.

Финансовият недостиг продължава да оказва негативно влияние върху попълването на некомплекта от военнослужещи, социалния статус на кадрите в отбраната и тяхната мотивация. Към 31 декември 2015 г. попълването на щата на Министерството на отбраната, неговите структури и на Българската армия с личен състав беше 87 %, а окомплектоването на резерва към декември беше на 21%.

Ниският брутен вътрешен продукт на Република България винаги е предопределял едни от най-ниските стойности на разходите за отбрана на глава от населението, който е по-висок само от този на Албания, и е в пъти по-малък от средните стойности за останалите съюзници от Европа. По отношение на отбранителните разходи, отделяни за основни системи въоръжение и бойна техника, България е на предпоследно място с показатели от около 3,2% (единствено Словения е след нас с 0,8%). В абсолютни стойности средногодишните разходи за отбрана на нашата страна са далеч под необходимите за поддържането на способни въоръжени сили и абсолютно недостатъчни за тяхната отдавна наложителна модернизация. През изминалата година, България продължи да бъде сред страните-членки, които не реинвестират обратно в отбраната онези ресурси, които са били освободени в резултат на реформи и съкращения.

Какво следва спешно да се подготви и направи в най-близко бъдеще?

1. Да се създадат условия за ликвидиране на некомплектоването на Министерството на отбраната и Въоръжените сили. Той се отразява негативно при всички категории военнослужещи, особено при изпълнение на мероприятията по подготовката на декларираните формирания и на тези с малък щатен личен състав. През последното тримесечие на 2015 г. в определени военни формирания беше достигнат критичен некомплект от личен състав в размер на около 20%.

2. Военната професия да се направи привлекателна и престижна. Това ще помогне и за преодоляването на проблема с попълването на редиците на Въоръжените сили (ВС). В това направление основните усилия трябва да се насочат към развитие и осъвременяване на военно-образователната система и на кариерното развитие на всички категории военнослужещи. Време е еднозначно да се отговори на въпроса от каква армия се нуждае и може да поддържа нашето общество – професионална, задължителна или от смесен тип. Отговорите на тези въпроси, заедно със стабилното възходящо подобряване на благосъстоянието на гражданите, ще дадат своите плодове и в родолюбивото и патриотично възпитание на населението, и особено на подрастващото поколение.

Изложеното е пряко свързано с подобряването на социалния статус на военнослужещите и мотивацията им при изпълнение на служебните им задължения, както и с мотивацията на младите хора да се отдадат на военната професия. Ясно очертаната и привлекателна перспектива за професионално развитие и реализация в рамките на ВС ще даде в близко бъдеще своето отражение и за повишаване на благосъстоянието и сигурността на обществото, а оттам и за решаване на демографската криза в страната. В този аспект е задължително да се обърне внимание както на жените в армията, за да могат да изпълняват еднакво спокойно и професионално своите задължения като майки и военнослужещи, така и на съпругите на военните, чийто живот е свързан с чести премествания, пречещи на нормалната им професионална реализация и на отглеждането и образованието на децата им.

Необходимо е да се сложи точка на продължаващият от началото на прехода проблем с инфраструктура на отбраната. Излишните за МО и БА имоти, акумулиращи непрекъснато нарастващи разходи за ненужно поддържане и охрана, трябва да бъдат реализирани на пазара или предоставени на общини и ведомства за реално използване. Военно-жилищният фонд трябва да бъде образцово поддържан и своевременно обновяван, за да предоставя на военнослужещите нормални съвременни условия за настаняване, почивка и възстановяване. Същото се отнася и за военно-почивните домове, хотелите, детските градини и домовете за възрастни. Социалните грижи за пенсионираните служители на МО трябва да намерят своето точно място в структурата на министерството и да обхванат всички техни нужди.

Всичко казано до тук води до извода, че са необходими спешни и решителни мерки за модернизиране на институцията. Спорната организационна „пирамида“ трябва да бъде преразгледана, за да очертае ясни административни и субординационни линии и правомощия. Взаимовръзката и взаимодействието между военната и цивилната част на МО трябва да работи безотказно, без възможност за „ревниво“ отношение между различните звена, допълващи се при решаване на ежедневните задачи.

От решаващо значение за модернизирането на структурата и повишаване на ефективността в работата ѝ е подобряването на контролната и одитната дейност и на финансовия контрол. Независимостта и обективността в работата на инспектиращите и контролни структури в Министерството на отбраната ще даде възможност за минимизиране на грешките и нарушенията в работата на цивилната и военната администрация и на командирите от различни нива, ще вдъхне увереност, че законите се прилагат еднакво за всички и ще атакува възможностите за корупционни практики на всички равнища.

Модернизацията на Въоръжените сили и осъвременяването на военната наука трябва най-тясно да се обвържат с родните отбранителна индустрия,

научно-техническа мисъл и образование. Така ще бъдат създадени условия за критично необходимото създаване на нови и за поддържането на съществуващите отбранителни способности. Тук се крие и възможността за решаване на един стар и наболял проблем - утилизирването на стари и излишни боеприпаси, което е напълно във възможностите на националните предприятия.

В глобалния свят се появи глобална язва – тероризъм без граници. асиметричната война, водена на широк фронт на всички континенти, заплашва основните човешки ценности, изградени и защитавани от векове. Демократичните държави и съюзи са впрегнали огромни ресурси за борба с тероризма. Нашата страна, като лоялен член на ЕС, НАТО и ООН, трябва да продължи да дава своя дан в тази борба, както с участието на свои военни формирования, така и чрез разширяване на военните си способности, развитие на военно-научната мисъл и на отбранителната индустрия. Необходимо е спешно да се укрепи защитата от кибер атаки на национално ниво, да се приемат от Народното събрание необходимите нормативни документи и да се изяснят възможностите за използването на въоръжените сили в тази връзка.

Трябва да продължи подкрепата и участието ни в общата политика за сигурност и отбрана на Европейския съюз. Международните ни отношения трябва да бъдат съобразени с нуждите на националната ни сигурност както в колективен план, така и при изграждане и поддържане на двустранните ни отношения със страни извън кръга на нашите съюзници

Винаги на първо място в решенията на политиците трябва да бъдат националните интереси на Република България и защитата на исконните ценности на нашия народ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При единение около предложените по-горе цели и приоритети и реализирането им ние бихме могли да създадем необходимите условия, в които българските граждани да се чувстват уверени, спокойни и сигурни, всички, особено младите, да искат да живеят и да се развиват у нас, което от своя страна е задължителна предпоставка за осъществяване на устойчивото развитие на държавата.

Тогава нашите сънародници ще имат осигурени благосъстояние, качествени образование и здравеопазване, свободи и права, а в държавата ни ще може да бъде установен законов ред и да се гарантира нашия суверенитет и териториална цялост, т.е. в крайна сметка да са налице условия за развитие и просперитет.